Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл ноябрь 8 четверг № 255 (14455)

1925 ыдан үнделеттиргеи

Өртээ 3 коп.

Хөй янзы хевирлерни дамчыштыр чаңгыс эпче болгаш чөпшээрежилгеже

● Москвага байырлыг хурал ●

Ноябрь 6-да Москвага болган байырлыг хуралдың отчёдунуң эгезин бистиң дүүн үнген солунувуста пардаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. И. Лукьяновтуң ссонда чүве чугаалаары-биле Москваның П. О. Сухой аттыг машина кылыр заводтуң чиигине конструктору, ССРЭ-ниң улус депутады **М. П. Симоновка** сөс берген.

Бистия ажыл-агыйывысты башкарып турган чагырыгдужаар система чоннуң чаагай чоруун чаа деңнелче көдүрүп шыдавас апаргының дугайында түңнелге сөөлгу он чылларда келген бис деп, ол өзинде чугаалаан. Чаа шинтирлер, чаа экономиктиг политика, чаа болаашкын херек апарган. Даштыкы политикага хамаарыштыр алырга, чаа көрүүшкүннерни ажылдап кылып шыдаан болгаш делегейге тайбыңны быжыглап мандыдар херекке төөгүлүг чедишкиннерни чедип алган бис. Экономика айтырыгларын база-ла ол хевирлиг кылдыр үндезини-биле эде шинтирлээр ужурлуг бис.

Шериг үлетпүрүн эде тургузарынга хамаарыштыр каш сес. Төөгү талазы-биле алырга, бо айтырыг эде тургустунуушкунну боттандырып турар бистиң чуртувустуң тайбыңга ынак политиказының үре-түнели болган. Шериг үлетпүрүн эде организастап турар байдалдарда камгалал үлетпүрүнүн бүдүүрүлгелери чамдык бергедээшкиннерге таваржып турар. Чуге дээрге чагларының болгаш акшаландырыышкынның эвээжеп турарындан белик мергежилдиг ажылчыннар кызырыышкынга таваржып, өске черлерге чоруп турар. Ындыг болзажок, камгалал бүдүрүлгелериниң коллективтери боттарының ажылының уг-шиин оскертип, хамааты төлевилелдерни ажылдап кылырынче дидими-биле киришкен.

Чижээ, бистия конструктор бюровуста пассажирлер аргыштырарынга ажыглаар үнден дүрген ужар самолёттарның ийи хевирин ажылдап кылып эгелээн. Оларның биревзи СВ-21 дээр самолёт 12 пассажирни алыр, бир шакта 2 мун километрни эртер, ыракшылы 7 мун километр. Ийигизи —С-51 дээр самолёт 60 пассажирни алыр болгаш 9 мун километр ырак черни ужуп эртер. Бо самолёттарны чогаадыр ажылды америк болгаш англи фирмалар-биле кады кылып турар бис. Оон-биле холбаштыр чамдык делегей айтырыглары база тургустунуп келгилээн. Чижээ, стандарттар дугайында совет-америк чазактар аразының дугуржулгазын ажылдап кылыр дугайында айтырыг тургустунуп келген. Шериг үлетпүрүн эде организастап турар байдалларда конструктор бюровуу даштыкы партнёрлар-биле кады ажылдажылганы калбартып эгелээн. А ол партнёрларывыс кончуг оваарымчалыг болуп. акша-хөрөнгизин кириштиреринге далашпайн турар. Ынчангаш чаа коммерция идеялары, чаа технологияларны боттандырарын дүргедедир херек. Чижээ, судно болгаш авиация кылыр министерстволарның конструкторлар бюролары экранолёттарны чогаадып тургузарын дүргедедир болза эки, оларныңбиле чүүк сөөртүп, пассажирлер аргыштырып болур. Транспорттуң ындыг чаа хевирлеринге Мүрнуу-Чөөн Азия диптиң чурттары улуг сонургалдының илередип турар.

Чамдык бергедээшкиннер турзажок, шериг үлетпүрүн эде тургузар ажыл дүрген боттанып эгелээн, бистер ындыг болур боор деп бодавайн турган бис. Ынчангаш бистиң үлетпүрүвүстүң бүгү төөгүзү, үндезин экономиктиг реформа болгаш шериг үлетпүрүн эде организастап эгелээни амыдырал-чурттагазының деңнелин бедиделинге таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар. Соруулга болза ол байдалдарны долузу-биле ажыглаары, чурттуң экономиктиг кризистен дүрген үштүп алыры болур. Ажыл-херек үүгле бистерден хамааржыр.

Дараазында А. С. Пушкин аттыг чуруулга уран үүл күрүне музейниң директору **И. А. Антоновага** сөс берген. Ол культура айтырыгларынга доктааган. Кончуг коргунчуг чүве — ниитилелди хаара туда берген угаан-бодал талазы-биле хоозурал болур деп, ол чугаалаан. Мөзү-шынар эгелери баксыраан, угаан-бодал күүзүнүң ат-алдары кудуулаан болгаш арын-нүүр деп чүве үттундуруп бар чыдар.

Ниитилелди хаара туда берген каржы-хажагай чоруктар оон таваржы берген буурааашкыннарының алыс чылдаганнарын эки угаан билип алыр арганы бербейн турар. Ынчангаш оон үштүп үнүп алырының арга-ларын дилеп тывары базала бергеден турар. Бистия амыдыралывыста тургустунуп келген багай үүлдерни, оон иштинде культурада үүлдерни ажыглап алгаш, чамдык харыысалга чок кижилер хоозун шуугаашкын үнүрүп, Октябрь революциязы бүгү чүвеге буруулуг деп тайылбыны кылып, революсчу ажылдакчыларга тургускан тураскаалдарны үрегден, революция мурнундагы амыдыралды мактап, монархияны катап тургузарын негеп, дерзин үүлгедиглерни кылып, націонализмни өскүдүп турар.

Бистия чуртувуска революцияны хосталганы, чөптүг чоруктуң, деңнелге аргаларның идеалдарынга, кижиниң аас-кежиниң дугайында күзел-сорукка хей-аът кирген алдарлыг кижилер, өзулуг революсчулар боттандырган. Кижи төрелгетенниң он-он салгалдары оон мурнунда эки амыдыралды тургузуп алыр дээш улусчу шимчээшкиннерге, тура-халыышкыннарга, революцияларга оон мурнунда киржип чораан. Культура үрегдээшкининя эгезин революция салган дээр бадыткалды оратор буруу шапкан. Революцияның баштайгы чылдарында-ла совет чазактың культураның байлактарын камгалап арттыр талазыбиле 20 ажыг декретти болгаш айтышкынларны хүлээп алганын ол сагындырган. Библиотекаларны, ном шыгжаар черлерни камгалаар, төөгүнүн болгаш уран үүлдүн эртинге байлактарын даштыкы чурттарга садарын хоруур. Кремльди чаартып септээр дээш оондаа өске айтышкыннар хүлээп алдынган турган.

Кижиге чүдүүр чоруктуң культурага таварыштырган аар берге үүлгедиглеринге оратор доктаагаш, чаагай сеткилдин болгаш чөптүг чоруктуң идеалдары бистиң чуртувуска кажан-даа узуткаттынмаан деп чугаалаан. Чүвени эки угаан билбес болгаш өш-өжээнзирек чамдык кижилер Улуг Октябрьны амгы үеде бактап турар. ынчалзажок төөгүге шын чүве ыяап-ла катап тургустунуп кээр деп, ол түңнелинде чугаалаан.

Хоорайлар болгаш кижилер хүүда салым-чолдуг деп, Ленинградтың далай садыг портунуң электромонтёру **Е. С. Красницкий** сагындырган. Он чедиг чылдың октябрьда Питер бирги одуруга турган. Чогум-на Неваның эриктериниңдеи «Россияның хамаатыларынга» кыйгырыг үнүп тараан. Совет эрге-чагырганың тайбың дугайында, чер дугайында баштайгы декреттери чогумна аңаа тывылган. Дүжүр октаткан монархияның шивээни болуп турган ол черден канчаар-даа аажок улуг империяның девискээринге хосталганын, деп эргенин болгаш акы-дүңмалышны чоруктуң өндүр улуг коммунистиг принциптериниң боттаныышкыны эгелээн. Эпчөп билбес чоруктуң, күчүлээшкиниң, лаичылчаан үнелиг үүлдерни хүлээп көрбезиниң чалгылары база-ла оон, Неваның эриктеринден, чуртче калбарып үнген. Бистиң үлүүвүске таварышкан болуушкуннар чамдык бир чуртларга элээн каш чүс чылдарга четчир турган боор. А бисте ол бүгү чаңгыс салгалдың амыдыралында эртип турар.

Бөгүн чурт база-ла эргилделиг үеде. Неваның эриктеринде база-ла төөгүнүң ол негелдезин хүлээп көөрүнге белен. Демократтыг өзу-биле соңгуткан Ленсовет амдыызында ындыг-ла уран-шевер эвес бол, ак сеткилдиг, угаанныг холдарынга эргечагырганы тудуп алган болгай. Демократчыдылганың, чугаажок-ла эки талалыг, хейну аазал турар чорудулгалары чогум ханы терецинде озалдыг моондаклыг база болуп турар. Бүгү-ле чүвени бурыу шаап, хүлээп көрбезинге үндезиленир болза эрге-чагырганың уламчылалдыг болурунуң принциизин боттандырары демократияны охлократияже шилчидип болуру-биле айыылдыг. Политиктиг, харын-даа ниити культураның четпезиден күүгүдээшкининг хөделиишкиннер кылырынче тыртылырынга чедирип, эң-не бөдүүн шинтирлерни хүлээп аарының айыылдың чедир көрбезин болдуруп болур. Шак ындыг үүл хей чүс чылдар дургузында культураның делегей төптериниң бирээзи бооп келген черде болуп турар-дыр эвеспе.

Оон үнер арга чүл? Үйбалай, уш-баш чок чоруукче тыртылып киреринден камгалаар хуулгаазын эм кайыл? Ол бар бе ынчаш?

Ындыг эм бар. Ол бистиң кижи бурувусте. Ол дээрге улус-чоннуң хей чүс чылдардагы культуразы, бүгү кижи төрелгетенниң мерген угааны-дыр. Амыдыралдың эң чугула айтырыгларынга харыыларны кижи төрелгетенниң ниити үнелиг үүлдериндеи тып алыр бис. Долгандыр көрүп көрүңер. Бүгү-ле индустриализацияларны, коллективизацияларны, улуг, биче дайынарны шыдажып эрткен, волюнтаризмниң болгаш таптаашкының бүгү-ле чүдүүшкүннерни көрүп эрткен кижилер амыдырал-чурттагазының төнчүзүнде чүүү алган-дыр ынчаш? Чүгле амыдырал частырыглыг болган-дыр дээрин бе? Ам канчаар, бистиң төөгүвүс ындыг болганы ол-дур, оон өндүр улуу хай-халапты дамчыштыр илерээр.

Ам бир үүл дугайында — Ленинградка Пётрнуң адын эгидер деп планнан турарлар дугайында. Чурттуң берге үелеринде төөгүнүң өндүр арыннарын ажып көөр деп күзел тыптып келиринде багай үүү боор. Чамдык күштерник картадан Ленинниң адын ап каптар деп чүткүп турарының ужурун база-ла билип болур. Ынчалза-даа өскүзү бүрүзү айтырыгны шуут бодунуу-биле көөр, билир эргелиг. Мээң кырганачам Ленинград фронтузунга соөгүн салды. Кырган-авам Ленинград бүзүүлелиниң бүгү 900 хүннеринде заводка ажылдап эрти. Хоорайның адын өскертири дээш Ленсоветке бадылаары дээрге мөнээ болза, оларның — өгбелериниң хөөрүнче дүкпүреңняны хүлээп алыры эргежок чугула деп ужуражыышкының киржикчилери бир эп-сеткилдиг медеглээн. Оон-биле холбаштыр эрге-чагырга органнарының янзы-бүрү деңнелдериндеи эрге-дужаалдыг кижилериниң, аңгы-аңгы шимчээшкиннериниң болгаш агымнарының хөделиишкиннериндеи дугуржулга чок чоруккa холбаштыр сеткил дүвүрээшкинни ужуражыышкының киржикчилери илертейлээн.

Күш ажылдың хоочуну, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи И. А. Дорофеев болгаш өске-даа соңгукчулар ужуражыышкынга чүве чугаалааш, чурттуң амыдыралында нарын болгаш харыысалгалыг боүеде РСФСР-ниң, бүрүн эргелиг республикаларының Эвилелиниң чаңгыс эвин быжыглаары эргежок чугула деп онзалап демдеглээн.

Рынок экономиказынче шилчиири-биле холбаштыр республиканың Дээди Совединиң болгаш чазааның дорт харылзааларны калбартыр талазы-биле ажыл-чорудулгазын соңгукчулар үүлдүг деп санаан.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 73 чыл ою-биле холбаштыр Ч.-Д. Б. Ондар соңгукчуларга чуректиң ханызындан изиг байырны чедиргеи болгаш оларга чаагай кадык-шылды, күш-ажылга чедишкиннериң, амыдыралынга аас-кежиниң күзээн.

Бистиң корр.

ОКТЯБРЬНЫҢ ИДЕЯЛАРЫ КЕЗЭЭ-МӨҢГЕДЕ АРТАР

Кызыл шөлге болган байырлал парады болгаш чыскаалы

Улуг байырлал — Совет күрүнениң дайынларга келген. Чажыргаш канчаар, бистер амгы үеде бо байырлалдың дугайын янзы-бүрү кылдыр көрүп, чугаалажып турар бис: моон мурнунда дыштап көрбээн үүлдериви-сти дыннааш, эрткен үевистин чамдык арыннарының дугайында билишкиннериве өскерилген, а чамдык кижилер моон мурнунда турган идеалдарга бүзүүревес-даа апарган.

Канчалза-даа төөгү шын чүвени чажырып шылавас, төөгүден ол чажыртынмаспаа. Россияның 73 чыл бүрүнгаар чаа орукче киргенин төөгү билир, ол орукка улуг чедишкиннер-даа, аштырыышкыннар-даа, соора базымнар-даа тургулаан. Ынчалзажок чуртту улуг күрүне болдурган эрткен салгалдың кижилериниң кылып, бүдүрүп каан ажыл-херээ, тиилелгелери төөгүге артып калыр.

Найысылал Москва каш хонук бурунгаар байырлал шинчи кире берген: кызыл лозуннар, өөнүг плакаттар хоорайның кудумчуларын, шөлдерин каастай берген, байырлал марштары чаңгыланып турар апарган. ССРЭ-ниң Президентизиниң болгаш чурттуң Дээди Совединиң шинтири-биле ноябрь 7-ни бо чылын чугула күрүне байырлалы кыллыр демдеглеп эрттирер дээн. Дүүн байырлалдың уткулга хуралы бооп эрткен. А бөгүн Кызыл шөл каастанылкан: Кремльдиң Сенат башнязында — ССРЭ-ниң Сүлдези, ГУМ-нуң төп ортузунда В. И. Ленинниң портрет чуруу, оон ийи талазында «1917», «1990» деп чурагайларны бижээн. Төөгү музейниңге бажыында аскан лозуунда: «Эде тургустунуушкунуң чедишкиннинг хамааты эп-чөпте!» деп бижээн. Москва гарнизонунуң дайынчылары парад чыскаалында турупкан.

Мавзолейниң Төп индирингe М. С. Горбачев, Н. И. Рыжков, А. И. Лукьянов, совет парламентиниң палаталарының даргалары, Россия Федерациязының болгаш Моссоветтиң удуртукчулары, шериг начальниктери үнүп келген.

Спасск башнязының курантылары 10 шакты хапкан. Фанфаралар ойнаан. Оон соонда ССРЭ-ниң Президентизи чүве чугаалаан.

Эргим чаңгыс ада-чурттуларым! Эргим москвачылар! Чепсектиг Күштериңе дайынчылары!

Мен силер бүгүдеге Москваның Кызыл шөлүнден байыр чедирип тур мен. Элээн каш минута болгаш маңаа Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 73 чыл оюнга турасканаан шериг парады, оон соонда найысылалдың ажылчы чонунуң байырлыг чыскаалы болуп эртер.

Төөгүлүг болуушкун бүрүзү боду салым-хуулут. Чамдыктары кажан кезээде уттундуруп эрте бээр, салгакчыларга бодунуң ужурдузазын чидириптер, өскелери харын улус-чоннуң амыдыралынга ханы болгаш уттундурбас истин арттырып каар болур.

Бистиң Октябрьвыс ындыг. XX үүс чылдың шак ол тергиин улуг революциязы бодунуң хемчээлинин болгаш кижилериниң салым-чолунга салдарының талазыбиле деңнээр үүл чок. Социалистиг революция массаларны хандыкшыткан, оон үнелиг үүлдери оңуп имистелбес. Олар болза күш-ажылдың кижизиниң медерелинің ханызында даазылданган. Деңнээрге, чөптүг чорук ол үениң фабрикаларны — ажылчыннарга, черни — тараачыннарга, тайбыңны — улус-чонга, боттогуннаашкынны — націяларга деп лозуннарында сичиккен болгай.

Бөгүн бистер арыг чаагай арын-нүүрү-биле революцияга киржип, оон тугун кымна дидими-биле тудуп чораныл, оларны өөрүп четтиришкин-биле сактып турар бис. Ада-чурт кымныңна карак-кызыл күш-ажылы база кызыгаар чок маалырлыг чоруунуң ачызы-биле чурттап, тургустунуп келгенил, оларга — бистиң өгбелериске, адаларывыска болгаш нелериске, миллион-миллион совет кижилерге мөгейип турар бис. Кым-на амы-тынын харамнанмайн, фашизмге удур туруп каш, эң-не хан төөгүүшкүнүг дайынга тиилел, бодунуң чуртунуң болгаш өске-даа күрүнелериниң хамаарышпас чоруун камгалашканыл, оларга мөгейин турар бис.

Бөгүн бистер боттарының буруузу чокка-ла ат-алдарын, төлевин болгаш амытының алыскан боттарывыстың чаңгыс ада-чурттугларывыстың тураскаалын база оюн эртип хоржок бис. Шак ол коргунчуг үүл мөгге сагындырыг болур ужурлуг. Шынчы чөптүг сорулганы шынчы чөптүг эвес арга-лар-биле чедип ап болбас. Ниитилелге кижиниң эргеларын, кижиниң төлептиг чоруунуң хүндүткелиңден артык бедик үүг-даа турбас ужурлуг.

Бистер революцияже кым-на дидими-биле кирип, оон идеалдарын боттандырарынче карак-кызыл чүткээнил, оларның салгакчылары бис. Бистер оларны уттун кааптар, чөптүг эвес шиткел-биле дорамчылаар эргевис чок. Оларның күзел чорааны сорулгалары боттанмайн барганы, эрги корум-чурумну штурмнаарынче кижилерги көдүргеи идеалдар сөөлүнде барып шыгыызы-биле хажыттынганы эрткен салгалдарның буруузу эвес.

Бис бодувустуң төөгүвүстү аажок шынчы ёзу-биле үнелеп көрүп турар бис. Ынчалза-даа сталинщина-биле, социалистиг идеяларны хажыткаңы-биле холбашкан бүгү-ле үүлдерни канчаардаа шыңгыы көөрү чүс чылдың эрткен үш кезээнде чонуң угаан-бодалының база холдарының ажыл-херээн хеме базып шыдавас болгаш ынчалбас-даа ужурлуг.

Эрткен үеге бистиң хамаарылгавыс ам чүгле сос-биле илергейлеттиннээн. Мегe болгаш чөптүг эвес чоруктарны шинтирлиг чайлаткан бис, байдалды шыныбиле көөрүп болгаш билип алырын орадлашкан бис, чонуң эрге-чагырганың катап тургузарынче, экономиктиг хосталгаже, эрге-хоойлулут күрүнени, хамааты ниитилелди тургузарынче шинтирлиг эргилдени кылдывыс.

Эде тургустунуушкунну чаа революция-дыр деп бүрүн үндезин-биле адап турар бис. Оон алыс сорулгазы кижини ёзулуг хостуг эргелиг болдурары, өнчүдеп, эрге-чагыргадан, культурадаан оон оспаксыраашкының ажып эртери, кижи амыдыралының болгаш кижиниң тодаргай сорулгалының бадыткаары-дыр.

Хосталга болгаш демократия, хамаатының эргелери, чонуң суверенитеди болгаш бот-башкарылгазы; бодунуң күш-ажылының түңнелдерин ёзугаар материалдыг чаагай чорук, бүгү-ниитиге чедингир кадык камгалады болгаш амгы деңнелге өөредилге, назылап кыраанарның болгаш бичин чаштарның дугайында сагыш салыышкын; бойдусту камгалаары, культураны, націонал чаңчылдарны хевээр кадагалаары база көвүдеңнээ байлакшыдары, делегей сайыралының бүгү чедишкиннерин шинээдип ажыглаары — социалистиг идеяның амты үеде билишкинде мөөңнелген сорулгалар-дыр. Ол дээрге, оон-биле чергелештир Ада-чурт болгаш делегей төөгүзүнүң амгы үе-чадазында Октябрьның үнелиг үүлдерин катап тургузары-дыр.

Партияның инициативазын ёзугаар эгелээн төөгүлүг эргилдени чон билген болгаш хүлээп алган. Эде тургустунуушкунның эрткен үезинде чурт чаа хевирин шинээдип алган. Чонуң херек кырында эрге-чагырганы, болалдын болгаш ажылдаарының хостуу, ниитилел амыдыралының эң чугула айтырыгларын шинтирлээринге хөй миллион кижилерниң идепкейлиг киржилгези дээрге эде тургустунуушкунуң чайлаш чок чедишкини-дир.

Ниитилелди боогдап, кижилерниң инициативазын базын турган тоталитарлыг, чагырын дужаар дүжүметсиг системага шинтирлиг соңгуушкунну эде тургустунуушкун таварыштырган. Ынчалзажок чаартылганын чорудулгазы, мүрнунда бодап турганы ышкаш, чиик эвес, харын аар болган.

Амыдыралдың чедир тургустунааманы — чедишпес чорук, оочурлаар, өртеңтериниң улгатканы, корум-чурумнуң кошкай берген амгы үеде бистерни дыка дүвүредип турар. Націонал ылгай, көрүүшкүнүң аар ужуктарлыг болгаш берге болуп турар.

Ынчалзажок сеткил дүвүрээшкиниг девидээшкинге алзып болбас, дедир аткварлаарынче ыйгырган черле хереэ чок.

Хостуг кижилер бүгү-ле үүлдерни кылып, кандыгдаа бергелери ажып эртер аргалыг. Оны чедип алыр төлээде, демократияга үнделеттинген аргаларны амгы үеде хамыктың мурнунда бүрүн ажыглаары эргежок чугула. Медерелдиг чорукка үнделеттинген хей-ниитинин быжыг корум-чурумун тургузар херек. Хоойлу-дүрүмну болгаш күрүнения сагылга-чурумун бүгү деңнелдерге быжыглаар.

Эде тургустунуушкун дээрге нарын болгаш берге байдалдыг күженишиниг болгаш ханы политиктиг чорудулга-дыр. Эвилелде, республикаларда, чер-черде эрге-чагырганың чаа структуралары хайныышкынныг политикажыдылганың байдалында херек кырында чаазы-биле тургустунуп турар.

Чедишкиниң үндезини — политиктиг чогаадыкчы чорукка кижи бүрүзүн, бүгү чонну кириштиреринде. Бир демниг идепкейлиг ажыллан тура, күүсекчи чаа эрге-чагырганың кошкан үүлдерни ажып эртери, оон ажыл-чорудулгазын ажыктыг болдуларын хандыры чугула.

Бистия хей націоналдыг күрүневисти чаартырынга кончуг улуг ужур-дузалыг болур чаа Эвилел көрээзин чарарының бүдүүзүнде келген бис. Бүгү улустарның бот-башкартынарының - болгаш бот-эргелеп башкарыгының база оларның чаартыңган Эвилелге моон соңгаарга кады ажылдажылганын хегжүдериниң болгаш быжыглаарының сорулгалы оон-биле шинтирлеттинер. Бүгү совет республикаларның катап тургустунары бистер түс-түс кылдыр ажыгланырының оруунда эвес, а оларның найыралының, кады ажылдажылганының база бот-боттарынга дузалажырының оруунда турар деп көрүп турар бис. Бистия хей націоналдыг Ада-чуртувустуң чаартылганынга чон бүрүзү бодунуң каптаттынмас салыышкынын киирер ужурлуг. Ол улуг херекке орус чоннуң болгаш бүгү Россияның ролю онзагай болгаш харыысалгазы улуг болур.

Айыттынган орук-биле чоруп ора, чедишкиннерни чедип ап болур бүгү үүлдер бисте бар.

Чурттуң бойдус байлактары, шынап-ла, эгээртинмес. Бистиң чонувустуң ажылга чуткулдуу, талантызы-даа улуг. Улус ажыл-агыйын быжыглап экижидин алырының болгаш рынок экономиказынче шилчириниң программазы бисте бар.

Бистер бир эвес бот-боттарывыстың аразыста харылзаада багай үүлдерни ажып эртип алыр болуувусса, кызымак күш-ажылывыс-биле экономикада болгаш политикада салган сорулгаларывысты күүседип, хоойлу-дүрүмну хүндүлеп көөр чорукту катап тургузуп ап болур бис. Шылгалданып бо берге үезинде ёзулуг патриотчу кижи үүрмек үүлдерни ап октанкаш, Төрээн чуртунуң салым-чолу дээш улуг харыысалганы медереп билгеи турар ужурлуг.

Чонуң угаан-медерелинге бүзүүрээр мен. Чонуң мерген угааны болгаш харыысалганы медереп билири чайгылыш чок тиилел үнер.

Бистия эде тургустунуушкунувусту даштыкы чуттар хүлээп көрүп турар. Хей-хей чурттарның улустары болгаш чазактары бистиң салган сорулгаларывысты дегчип турар.

Чаа болаашкының ёзуу-биле хөделиг, өске чурттарбиле демнешпин алгаш, адролуг халапче чүүлүн киришкинни шуут-ла өөс кырыла ронтаатпаан бис. «Соок дайын» соксай берген, хоргүлдениң чаа, тайбың чада-

(Тончүзү 2-ги арында).

СОҢГУКЧУЛАР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улус депутады Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар Октябрь байырлалының бүдүүзүнде Тоора-Хемниң № 111 соңгулда округунуң соңгукчулары-биле районнуң Культура бажыңына ужурашкан. ССРЭ-ниң Федерация чөвүлелиниң хуралынга депутат ажыл-чорудулгазының дугайында соңгукчулар мурнунга отчёдун ук хуралдың дугайында дыңнадыг-биле эгелээн. Чуртта болгаш республикада байдалдың дугайында, Эвилелдиң чаа керээзиниң концепциязының, хей націоналдыг Совет күрүнениң чаартырының үндезини болур принциптериниң дугайында соңгукчуларга ол тодаргай тайылбырлап чугаалаан.

Чаңгыс аай Эвилелди хевээр арттырары база чаартыры, Россия Федерациязының составынга Тыва АССР-ниң Күрүне суверенитединиң дугайында Декларацияны хүлээп алыры эргежок чугула деп ужуражыышкының киржикчилери бир эп-сеткилдиг медеглээн. Оон-биле холбаштыр эрге-чагырга органнарының янзы-бүрү деңнелдериндеи эрге-дужаалдыг кижилериниң, аңгы-аңгы шимчээшкиннериниң болгаш агымнарының хөделиишкиннериндеи дугуржулга чок чоруккa холбаштыр сеткил дүвүрээшкинни ужуражыышкының киржикчилери илертейлээн.

Күш ажылдың хоочуну, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи И. А. Дорофеев болгаш өске-даа соңгукчулар ужуражыышкынга чүве чугаалааш, чурттуң амыдыралында нарын болгаш харыысалгалыг боүеде РСФСР-ниң, бүрүн эргелиг республикаларының Эвилелиниң чаңгыс эвин быжыглаары эргежок чугула деп онзалап демдеглээн.

Рынок экономиказынче шилчириг-биле холбаштыр республиканың Дээди Совединиң болгаш чазааның дорт харылзааларны калбартыр талазы-биле ажыл-чорудулгазын соңгукчулар үүлдүг деп санаан.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 73 чыл ою-биле холбаштыр Ч.-Д. Б. Ондар соңгукчуларга чуректиң ханызындан изиг байырны чедиргеи болгаш оларга чаагай кадык-шылды, күш-ажылга чедишкиннериң, амыдыралынга аас-кежиниң күзээн.

Бистиң корр.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

ызыче кижи төрелгетен бүрүн кирсин дээш делегей нитилежилгези-биле кады ажылдажылгага бүгү-ле чүүлдерни кылырынга белен бис, эң улуг, төөгүлүг бо эргилдеге бодувусту ролювусту, бодувусту харыысалгавысты билип турар бис.

Эргим эштер! Октябрьның алдыгларының дөмдеглевишаан төөгүнүн кызыган чүүлдери дедир-ийдес дээрзин тодаргай билип турар бис. Азыышкыннарны болгаш частырыгларны хүлээп көөр, оортан чогуур түннелдерни кылыр болза, оларны эдип болур дээрзин билири чугула.

Кышкы ордуже штурмчу кылган бистиң адаларывыстың болгаш өгбелеривистиң ендур-чаагай сорулгаларынга бегүнгү байырлалывыс тураскаал болзун. Бегүнгү байырлалывыс эрткен болгаш келир үевистиң дугайында бистерниң иштивистен кижи бүрүзү сарыылдыг болгаш ак сеткилдиг база катап ылаптыг бодап көөрүнге дүгүм болзун. Хамаатыны тайбыңны болгаш эптежилгени, шыдамыккай болгаш тургузукчу, чорукту чедип алырывыска бо байырлалывыс дулаалар болзун.

Аңгы үеде бистерге бөтүг идегел — өскүлелиристи чогумчалыг, ажы, чөптүг, кедизинде барып чечектелген өскүлел кылдыр ийиги улуг революцияны дамчыштыр чаартыр идегеливис бар. Ол болза Владимир Ильич Ленинниң эчис сорулгазы турган.

Чедишкинни хандырар төлөде, демократтыг күштерни сырый каттыштырарывыс, ежәәтен кандыг-даа сияга киксиин үнген революция кижи төрелгетениң угаан-медерелинге, сагыш-сеткилинге хосталганы, чаагай амыдыралдың мөңге оңмас идеязын оттуруп, амдаа чаа угаан-бодалдың бедик чадаларынче кыйгырып турар. 49 чыл бурунгаар Шагаан-Арытта чүс-чүс чон аразынга Ленинниң портредин тудуп алгаш чыскаалып эрткенимден бээр Октябрь ынак байырлалым болган.

Бо кыска интервьюну 6-ның хүнүнде алган мен. Ийет, хөй кижилерниң байырлал манаан сеткил-хөөнү көдүрүлчек, чырыткыланчак турган... Ноябрь 7-де Кызылдың Ленин аттыг шөлүнге шериг оркестр байырланчыг аялгаларны чиртиледир ойнап турда, кызылчылар хире-шаа-биле чыглып кээп, өөнүг шарларны, тукчугаштарны, плакаттарны тудуп алган, колонна аайы-биле Ленин кудумчузун куду алзы чыскаалып эрткен. Мурнуку ышкаш ында улуг трибуна тургуспаан. Демонстрантыларның бо чыскаалдың эрткенинге хамаарыштыр бодалдары аңгы-аңгы болду: «Шору-дур». «Ол-даа болза хире-шаа-биле болганы ол ыйнаан». «Шуут чоктан дээре». «Байырлал эвес, а карак чажы-дыр он».

Моон мурнунда Кызылдың төп шөлүн таварты 12 колонна шупту эртип турда, бүдүн бир шак чеде бээр турган. Ам чыскаалчылар чүгле 17 минута иштинде эртип каапкан. Кижилерниң эвээш келгенинге эткен ноябрьда-даа, майда-даа чаңчыккан чыскаалдарны эрттирбейн барганы чугаажок салдар чедирген. Он-он чылдарда тургустуунуп келген чаңчылдарын кым-бирниң демагогчу негелделеринге дүжүп бергеш, үрепускени — чарылдырыкчы хөөннерге чемиш болган. Тударындан бузары белен дээр ийикпе.

Чыскаал эткен соонда-даа Ленин шөлүнден дыка хөй кижилер таравайн турганнар: сактырга, байырлалды ам-даа манаан дег. Кудумчу ширбээн 4-5 тракторлуг ажылы чок болган: ында ийи-чаңгыс-ла чарылган шарларның артыы тарамык чыткылаан. Хөй кижи оодала хөгжүм дыңнап алыр дээш шериг оркестрни бүзүүлепкен. А хүн караа сергээ сүргей чайыннавышаан. Байыр-чыскаал эрттиреринге өзүлүг-ла таарымчалыг хүн... Оркестр ойнап доозуптарга, арткан улус өкпелээнзиг тарап эгелээн...

Надежда ЭРГЕП.

ТУРАН. Бин-Хем районның ажылчы чоннары Октябрь байырлалын улус ажыл-агыйының чамдык адырларынга чүгээр чедишкиннерлиг демдеглеп турар. Ылаңгыя районның тараажылары бо чылын багай эвес дүжүттү өстүрген болгаш чогуур үезинде ажаап алган. Районның удуртукчу органнары байырлал бүдүүзүнде туслуг ажыл-агыйларже болгаш коллективтерже байыр чедириишкиннерин чоруткан. «Кызыл тараачын» совхозтуң тараажыларының чедишкиннерин онзалап демдеглээн. Өөктүң ажылчын кооперациязының коллективинге чоруткан байыр чедириишкиннинге районның садыг организацияларының аразында социалистиг чарышка бирги черни алганын ук коллективке дыңнадып, аңаа байыр чедирген.

Ноябрь 6-ның кежээзинде Культура бажыңынга Улуг Октябрьның 73 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хурал болган. Аңаа илеткелди партия райкомунуң секретары Н. С. Золотых кылган. Ноябрь 7-де район төвүнге болгаш өске-даа суурларга митингилер болгулаан. Туран хоорайга болган митингини киржикчилери Ленинниң болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынынга өлген дайынчыларның тураскаалдарынга чечектерни салган. Оон соонда Ленин тураскаалының шөлүнге митинг болган. Митингге партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну М. К. Дамчай, комсомол райкомунуң бирги секретары Е. Б. Анпилогова, хоочун культура ажылдакчызы М. М. Оюн үүне чугаалаан.

Чурттакчылыг черлерге спортчу маргылдаалар болгаш хамаарыштыр быжыг туруштуг болуруус, эде тургустунуушкуннуң ак сеткилдиг бүгү талалакчыларының чаагай күзелдиг кады ажылдажылгазын чедип алырывыс эргежок чугула.

Байырлал-биле холбаштыр силерниң шуптуңарга байыр чедирип тур мен, эргим эштер! Төрээн чуртувустуң катап тургустунуушкуну деш бүгүде чүүлдерни кылып, социалистиг чаартылганың оруу-биле бүгүнгаарлаар өзөн бистиң чүткүлүвүстү бистиң байырлалывыс улам-на быжыглаар болзун!

Совет Эвилелиниң күрүне Гимнизи ойнап эгелээн, артиллерия салютунуң дааштаашкыннары чаңгыланып турган. Президент төвүлелиниң кежигүнү, ССРЭ-ниң камгалал министри Д. Т. Язов парад командылакчызы генерал-полковник Н. В. Калининиден рапортту хүлээп алгаш, чыскаалган шериглерни эргип, байырлал таварыштыр оларга байырны чедиргилээн. Күштүг «ура» чаңгыланып турган.

Парад моон мурнунда ышкаш, шериг-музыка училищезинин сургуулдарының чыскаалы-биле эгелээн. Оларның марыжын муя кижи составтыг нинти оркестр детий берген.

Чурттуң кол шөлүнге шериг парадының дугайында сөөлгү үеде чидиг маргылдаалар үнүп турган. Чамдык кижилер совет улустуң кашкаш салгалдарының чоргаарланың чорааны бо чаагай чаңчылдан ойталаарын-даа саналдап турар. Канчалзадаа чүс чәәрбидеги парад боон эрткен. Бо удаада парадка хөй шериг киришпээн, ынчалзажок камгалакчылаларының кандыг янзылыг боон турарын чоң бүзүреп көрген. Эргидеги чаңчыл өзүгаар шеригниң бүгү хевирлериниң төлөөлекчилери парадка киришкен. Шеригниң амгы үедеги чепсээниң хевирлерин парадка көргүскен. Чаа чүве болза «СС-25» дээр баллистиктиг ракеталарны бир дугаар көргүскени болур.

Шериг парады каттышкан оркестриниң чыскаалы-биле доозулган.

Кезек болганда Кызыл шөлүге чыскаалганнарның колонналары чедип келген. Байырлыг манифестацияның бо удаада эгелекчилери гуманныг демократтыг социализмниң болгаш хамааты чөпшээрежилгениң идеяларын деткип, үлежип турар хөй-ниитиниң шимчээшкиннери болган. Оларның аразында СЭКП-ниң Москва хоорай комитеди, найысылалдың профэвилелдери, комсомол, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының, хөрээженнериң чөвүлелдери база оскелер-даа бар.

...Чыскаалдың киржикчилери сес колонна боон алгаш келген. Оларны мурнукузу ышкаш, кым-даа хуваавааан, боттарының социалистиг шилидгеге бердиннерин балдыткан келгеннер.

Чурттуң болгаш Россия Федерациязының удуртукчулары Мавзолейниң индиринден дүшкеш. Президент төвүлелиниң кежигүннериби-ле кады чыскаалдың оргкомитединиң кежигүннери, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, Москваның хөй-ниитизиниң төлөөлери чыылган баштың колоннага чедип келгеннер. СЭКП-ниң, РСФСР-ниң Компартиязының, найысылалдың парторганизациязының удуртукчулары бо удаада районнарның колонналарынга турулаан.

Эртенгиниң 11 шак. Кызыл шөлге фанфаралар база катап ойнап эгелээн. Оркестр шөлден үүнүп чорупкан. Чыскаалган колонналар шимчеп үүнүпкен. Оон киржикчилери Мавзолей чаңгыга чедип келгеш, доктаап турупкан. Партия, күрүне удуртукчулары, хоочуннар, күш-ажылчы коллективтериниң төлөөлекчилери составтыг делегация Совет күрүнеңиң үндезилекчизи, Октябрь революциязының баштынчызы В. И. Ленинге мөгейип, аңаа тураскаал кылдыр чечектерни Мавзолейге салган.

Чурттуң, Россияның, найысылалдың удуртукчулары, оргкомитеттиң кежигүнери Мавзолейниң индиринге үүнүп келген. Чыскаалган колонналар шууштур шимчеп чорупкан. Хөй-хөй кижилер камгалаар үжүрлүг бис. Эвесткиливис быжыг болган тудум-на, эде тургустунуушкунну дүргедедир бис. Рынокче шилчилге үезинде шинтпирлээр ужурлуг айтырыгларывыс эндерик. Маңаа кол-ла чүве-кижи бүрүзүнүң хамаарышкан участогунга, даандырган үүле-хөрээнге ак сеткилдиг бердиннери, харыысалганы бедидери чугула.

Байырлал бүдүүзүнде район төвүнге, суурларга Улуг Октябрьга тураскааткан байырлал хуралдарны чаңчыл өзүгаар эрттирген. Чыскаал хүнүнде оюн-тоглаа, спортчу маргылдаалар орай кежээге чедир үргүлчүлээн.

ТЭЭЛИ. Байырлал бүдүүзүнде Бай-Тайга районның төпчүткен Культура бажыңынга Улуг Октябрьга тураскааткан суурнуң хөй-ниитизиниң хуралы болган. Хойжуларның, саанчыларның, ажылчыннарның база өскедаа коллективтериниң төлөөлекчилериниң эткен айларда канчаар ажылдааның, чүнү кылганын аңаа түннээн. Мурнакчы коллективтерни, тус-тус кижилерни аңаа адаан. Бо талазы-биле илеткелди партия Бай-Тайга райкомунуң ийиги секретары Ч. А. Саая кылган.

А байырлал хүнүнде суур чурттакчылары чыглып кээп, В. И. Ленинниң тураскаалынга боодал чечектер салган. Ыр-шоор, хөгжүм диңмиреп турган.

Таптаашкын чылдарында чаңчыгын калганывыс каастап, шимээн машина-техника, каас-коя дериттинген колонналар, үргүлчү-ле көрүп келгенивис үрдүнчек уткалыг сан-чурагайлар, лозуннар, плакаттар ол хүн суурга көзүлбээн.

САРЫГ-СЕП. Амгы бо берге үеде, чамдык кижилерниң сагыш-сеткили социализмге удур янзы-бүрү чугаалар кылып, націоналисчи болгаш шовинисчи хөөннерге алзын турар үеде кижи бүрүзүнүң угаан-медерелин билиндирип алыры берге. Ынчалза-даа Улуг Октябрьның тиилелгезинге хөй-хөй миллион кижилер бүзүрээр. Бо чылын ону төп болгаш өске черлерге байырлаар дээни таварылга эвес. Моон мурнунда хөй митингилер кылгаш, өзүлүг байырлалды чорутпааны-биле кижилерниң хөөннери кудулап турганы билдингир.

1990 чылдың ноябрь 6-да Каа-Хем районнуң девискээринде туруп турар культура бажыңнарынга «Төөгүнүң арыннары». «Аныяктар болгаш Октябрь» база оон-даа өске тематиктиг кежээлер болгулаан. Суур бүрүзүнүң чурттакчы чону Улуг Октябрьга тураскааткан байырлыг кежээни бедик көдүрлүүшкүн-биле уткаан.

Байырлал бүдүүзүнде район төвүнүң агитбригадазы «Ленинчи орук», «Кызыл тук» совхозтарга аалдап чораан. А «Кызыл тук» совхозтуң уран чүүлүнүң киржикчилери «Совет Тывага», Сарыг-Сеп суурга Бурен-Аксының бот-тывынгыр артистери аалдап чорааннар.

Совхозтар төптеринге болгаш Сарыг-Сеп суурга Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээнинден бээр 73 чыл оюнга тураскааткан байырлыг митинг болган. Сарыг-Сеп суурга митингини районнуң күүсекчи комитединиң даргазы Ч. А. Удумбара ажыткан. Чыылган чоннуң мурнунга РКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары В. Б. Петров, районнуң харылзаа белдириниң оператору К. Д. Салчак, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну С. К. Якименко болгаш өскелердаа чүве чугаалааннар.

Оон соонда ажылчы чоннуң байырлыг чыскаалы эгелээн. Чыскаалга күш-ажылдың хоочуннары, мурнакчылар, өөренникчилер болгаш интеллигентилер идепкейлиг киришкен. Чыскаал соонда спортчу маргылдаалар болгулаан.

КАА-ХЕМ СУУР. Ноябрь 5. Ол хүн РСФСР-ниң Компартиязының Кызыл районнуң хуралдаар залының олуттарын күш-ажылчы коллективтериниң төлөөлери долдур олурупкан. Олар Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 73 чыл оюнга уткуштур болган байырлыг хуралга чыглып турганнары ол. Байырлыг хуралга райкүүском даргазы А. И. Барков сес алгаш, Тус-тус коллективтер колонналар аайы-биле эткен. Ажылчы чоннуң чыскаалын школачылар ажыткан. Оларның соондан район төвүнде күш-ажылчы коллективтериң аразынга калбарган социалистиг чарыштың типлекчилери шимчеп үнген. Улаштыр хереглекчилер шинтилелдериниң коллективтери эткен.

Улуг, делгем индир кырынга партияның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, мурнакчылар турган. Моон мурнунда чылдарда ышкаш хөлүн эттир айыраа-каас шимелде, лозуннар-плакаттар шөлге көзүлбээн. Кыйгырыглар, каас-коя сестер октаваан. Чыскаал ажыл-ишчи байдалга эткен.

Кедээ суурларның чурттакчылары Октябрь байырлалын он айларның күш-ажылчы түннелдери-биле холбап эрттирген.

ХОВУ-АКСЫ. Ноябрь 6-да ажылчын суурнуң «Металлург» Культура бажыңынга тураскааткан байырлыг хурал болган. «Тыва кобальт» комбинаттың администрациязы, партком, суур Соведи күш-ажылдың мурнакчыларынга байыр чедирип, шаңнал-макталарны тывыскан. Оон соонда концерт болган.

Ноябрь 7-ниң хүнүнде 11 шактан эгелеп «Металлург» Культура бажыңының чанынга массалыг оюннар, спортчу маргылдаалар болган. Кежээ танцы-дискотеканы аныяктарга органнастаан.

ХАНДАГАЙТЫ. Улуг Октябрьга тураскааткан байырлыг хурал районнуң Культура бажыңынга болган. «Октябрьның угланыышкыны — бистиң төөгүлүг шилип алыышкынывыс» деп илеткелди партия Өвүр райкомунуң секретары Эрес-оол Монгуш кылган. Ындыг байырлыг хуралдар, митингилер, культура-массалыг болгаш спортчу оюннар суур бүрүзүнге болгулаан.

Улуг байырлалга тураскааткан ажылчы чоннуң чыскаалы Хандагайты суурга чаңгыс эп-сеткилдиг, найыралдың, күш-ажылчы чоруктуң демдээ кылдыр эткен. Кызыл туктарлыг, лозун-плакаттарлыг 14 колонна байырлал индириниң мурну-биле эткен. Оларга ажыл-ишчи чедишкиннерни РСФСР-ниң Компартиязының Өвүр райкомунуң бирги секретары Анатолий Дембирел, район Совединиң болгаш райкүүском даргазы Алексей Куулар, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну Даваа Монгуш күүзүн.

Районнуң ажыл-ишчилери Улуг Октябрьның 73 чыл оюн чамдык күш-ажылчы чедишкиннер-биле уткуп турар. «Ак-Чыраа», «Торгалыг», «Кызыл тук» совхозтар эзт, суттуң чыл планнарын барык күүседир четкен. Бо чылын чонга төлевирлиг дуза чедириниң плаңын ажыл-агыйлар аразының механизастаттынган колонназа 160 хуу, районнуң кино четкизи 125,4, харылзаа белдири 104,4 хуу күүсеткеш, чарыштың типлекчилери болган.

ТЕС-ХЕМ. Улуг Октябрь кижи төрелгетенге чөптүг чорукче орукту айтып, делегейин чаартырынче бүзүрелди оттурган. Календарының кызыл хүнүнүң бүдүүзүнде улус депутаттарының Тес-Хем райкүүскомунуң даргазы Кара-оол Лапчаа телефон дамчыштыр республиканың бүгү ажылчы чоннуңа Октябрь революциязының 73 чыл оюн-биле холбаштыр байыр чедирбишаан, мынча дээн:

— Ноябрь 7 —совет хамаатыларының национал байырлалы-дыр. Ынчалза-даа ажык-чарлыг чорукка шырыммалангаш, 1917 чылдың ноябрь 7-зин хамык халаптың эгелээн хүнү дээр хөөннериниң тыптып илереп турары кончуг-ла харааданчыг. Октябрь биске чүгле хосталганы, чедишкинин берген эвес, эде тургустунуушкунче шын орукту иззээн, демократияны улам сайзыралып хөгжүткен. Төөгүнү катап кылыры шыдаттынмас.

Чуртувуста байдал нарын. ынчангаш чаңгыс эп, сырый каттыжыышкын херек. Октябрьның чаалап алыышкынарын чаныш-сыныш чокка камгалаар үжүрлүг бис. Эвесткиливис быжыг болган тудум-на, эде тургустунуушкунну дүргедедир бис. Рынокче шилчилге үезинде шинтпирлээр ужурлуг айтырыгларывыс эндерик. Маңаа кол-ла чүве-кижи бүрүзүнүң хамаарышкан участогунга, даандырган үүле-хөрээнге ак сеткилдиг бердиннери, харыысалганы бедидери чугула.

Байырлал бүдүүзүнде район төвүнге, суурларга Улуг Октябрьга тураскааткан байырлал хуралдарны чаңчыл өзүгаар эрттирген. Чыскаал хүнүнде оюн-тоглаа, спортчу маргылдаалар орай кежээге чедир үргүлчүлээн.

ТЭЭЛИ. Байырлал бүдүүзүнде Бай-Тайга районның төпчүткен Культура бажыңынга Улуг Октябрьга тураскааткан суурнуң хөй-ниитизиниң хуралы болган. Хойжуларның, саанчыларның, ажылчыннарның база өскедаа коллективтериниң төлөөлекчилериниң эткен айларда канчаар ажылдааның, чүнү кылганын аңаа түннээн. Мурнакчы коллективтерни, тус-тус кижилерни аңаа адаан. Бо талазы-биле илеткелди партия Бай-Тайга райкомунуң ийиги секретары Ч. А. Саая кылган.

А байырлал хүнүнде суур чурттакчылары чыглып кээп, В. И. Ленинниң тураскаалынга боодал чечектер салган. Ыр-шоор, хөгжүм диңмиреп турган.

Таптаашкын чылдарында чаңчыгын калганывыс каастап, шимээн машина-техника, каас-коя дериттинген колонналар, үргүлчү-ле көрүп келгенивис үрдүнчек уткалыг сан-чурагайлар, лозуннар, плакаттар ол хүн суурга көзүлбээн.

САРЫГ-СЕП. Амгы бо берге үеде, чамдык кижилерниң сагыш-сеткили социализмге удур янзы-бүрү чугаалар кылып, націоналисчи болгаш шовинисчи хөөннерге алзын турар үеде кижи бүрүзүнүң угаан-медерелин билиндирип алыры берге. Ынчалза-даа Улуг Октябрьның тиилелгезинге хөй-хөй миллион кижилер бүзүрээр. Бо чылын ону төп болгаш өске черлерге байырлаар дээни таварылга эвес. Моон мурнунда хөй митингилер кылгаш, өзүлүг байырлалды чорутпааны-биле кижилерниң хөөннери кудулап турганы билдингир.

1990 чылдың ноябрь 6-да Каа-Хем районнуң девискээринде туруп турар культура бажыңнарынга «Төөгүнүң арыннары». «Аныяктар болгаш Октябрь» база оон-даа өске тематиктиг кежээлер болгулаан. Суур бүрүзүнүң чурттакчы чону Улуг Октябрьга тураскааткан байырлыг кежээни бедик көдүрлүүшкүн-биле уткаан.

Байырлал бүдүүзүнде район төвүнүң агитбригадазы «Ленинчи орук», «Кызыл тук» совхозтарга аалдап чораан. А «Кызыл тук» совхозтуң уран чүүлүнүң киржикчилери «Совет Тывага», Сарыг-Сеп суурга Бурен-Аксының бот-тывынгыр артистери аалдап чорааннар.

Совхозтар төптеринге болгаш Сарыг-Сеп суурга Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээнинден бээр 73 чыл оюнга тураскааткан байырлыг митинг болган. Сарыг-Сеп суурга митингини районнуң күүсекчи комитединиң даргазы Ч. А. Удумбара ажыткан. Чыылган чоннуң мурнунга РКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары В. Б. Петров, районнуң харылзаа белдириниң оператору К. Д. Салчак, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну С. К. Якименко болгаш өскелердаа чүве чугаалааннар.

Оон соонда ажылчы чоннуң байырлыг чыскаалы эгелээн. Чыскаалга күш-ажылдың хоочуннары, мурнакчылар, өөренникчилер болгаш интеллигентилер идепкейлиг киришкен. Чыскаал соонда спортчу маргылдаалар болгулаан.

КАА-ХЕМ СУУР. Ноябрь 5. Ол хүн РСФСР-ниң Компартиязының Кызыл районнуң хуралдаар залының олуттарын күш-ажылчы коллективтериниң төлөөлери долдур олурупкан. Олар Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 73 чыл оюнга уткуштур болган байырлыг хуралга чыглып турганнары ол. Байырлыг хуралга райкүүском даргазы А. И. Барков сес алгаш, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының дугайында делгереңгей үүне чугаалааш, районда күш-ажылчы коллективтериниң ажылынга доктааган. Хурал соонда улаштыр концерт болган.

Ноябрь 7. Кызыл райкомунуң мурнуу талакы шөлүнге күш-ажылчы коллективтер эртенгиниң 10 шакта байырлыг митингине ол хүн чыылганнар. Митингини райкүүском даргазы А. И. Барков ажыткаш, партия райкомунуң бирги секретары Б. С. Шыырапка сес берген. Ол Октябрь байырлалын таварыштыр митингиниң киржикчилериңе байыр чедирип үүне чугаалаан. Ол хүн районнуң суурлар төптеринге база байырлыг митингилер эткилээн. Байырлал оон-биле кызыгаарлаттынмайн, район төвүнге күш-ажылчы коллективтер аразынга хол бембүүнге, шыдыраага, техниске спортчу маргылдаалар уламчылаан.

МУГУР-АКСЫ. Байырлал бүдүүзүнде район төвүнүң Культура бажыңынга, тус-тус коллективтерге уткулга хуралдары эткен. Ноябрь 7-де эртенгиниң 10 шакта Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 73 чыл оюнга тураскааткан ажылчы чоннуң байырлыг чыскаалын Мугур-Аксы ортумак школазының өөренникчилериниң болгаш башкыларының коллективи ажыткан. Оон улаштыр район төвүнүң мурнакчы коллективтери — амыдырал хандырылга комбинадының, коммунал ажыл-агый эргелелиниң, районнуң хереглекчилер шинтилелиниң каас-шиник шиметтинген коллективтери эткен.

Район төвүнде бир улуг ажыл-агый — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң коллективи байырлал чыскаалын хаттаан. Район бо чылын күрүнеге дук базы сүт садар планнарын хуусадан эрте күүсеткен, эзт садарының планы амга чедир 95 хуу күүсеттинген болган районнуң ажыл-ишчилери ону күүседиринге идегелдин чыскаалга илереттинген. ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылышчилери аңаа боттарының улуун киирер.

Мугур-Аксынга болгаш Кызыл-Хая суурларга байырлал хүннериниң мурнунда эгелээн спортчу маргылдаалар бөгүн, даарта уламчылаар.

ЭРЗИН. Улуг Октябрьга тураскааткан байырлыг хуралдар районнуң күш-ажылчы коллективтериңе, албан черлериңе, организацияларга байырлал бүдүүзүнде эткилээн. Эде тургустунуушкун чоруп турар бо үеде ажык-чарлыг чорукту, демократияны соора ажыглап, Октябрьның тиилелгезинин карартыр үелдиг кижилерге, бодалдарга байырлалга тураскааткан ол хуралдар удур туруушкун болган деп чугаалаар апаар. Ажыл-ишке багай эвес көргүзүглер-биле байырлалды уткууру кажан шагдан бээр туруп келген эки чаңчыл деп чүве бо хүнде база бадыткаттынып турар. Чижээ, районнуң сөптелге-тудуг участогунуң, районнуң болгаш өске-даа коллективтериниң ажыл-ишчилери байырлалга уткуштур багай эвес көргүзүглерлиг ажылдаан.

Ноябрь 6-да районнуң Культура бажыңынга байырлыг хурал соонда концерт болган.

Байырлал бүдүүзүнде район девискээринге хар чаггаан-даа болза, Октябрьның Улуг революциязынга тураскааткан чыскаалдың киржикчилериңе ол шаптык болбаан. Байырлал чыскаалының киржикчилери — күш-ажылчы коллективтериниң, төлөөлериңе, школачыларга улус депутаттарының Эрзин район Совединиң даргазы К. А. Мон байыр чедирип чүве чугаалааш, кол кичээңгейни Улуг Октябрьның тиилелгезинин бистиң чуртувуска ужур-утказын Ленинниң ажыл-херээ-биле холбаштырын турган чугаалаан.

Байырлал хүнериниңде районнуң чурттакчы суурларынга оюн-тоглаа, спортчу маргылдаалар болган.

* * *

Байырлал чыскаалдары, митингилер республиканың өске-даа суурларынга эткен.

СЫРЫЙ КАТТЫЖЫЫШКЫННЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

БИСТИҢ КОРРЕСПОНДЕНТИЛЕРИВИСТИҢ, БИЖИКЧИЛЕРИВИСТИҢ ТЫВАНЫҢ ХООРАЙ, СУУРЛАРЫНДАН ДАМЧЫТКАНЫ.

КЫЗЫЛ. Октябрьның чаңгызы, чеченчидип чугаалаарга, Тываның шөлүн удуп чыткан дагларын оттуруп, Россияда хувискаал дештип үнгенин шапкынчы дег чедирип эккелген. Мунмун километр черлерде чыткан, аңгы күрүнелерге безин ук революцияның салгынчары ынчаар тарап чалгаан. Делегейге ол хире күштүг, сүрлүг болган болуушкунуң — чәәрбиги чүс чылдың эң кол болуушкунуңу ужуруттазын ам келгеш, үзе боогдаарын ораладжып, төөгүнү дүй шаварынче семеп турар күштер бо сөөлгү нарын, шапкын, чөрүлдээлиг үеде тыптып турар. Октябрьның ужур-дузазын, утка-шынарын эвээжедип, харын-даа ол улуг хувискаалды төөгүнүң частырыы болган деп шыкзыдыксаан чамдык чарылдырыкчы, нүүлчү күштериң ыйыдыышкынына аңгадай хона берип алацзааш, чамдык чөлдерге чаңчыл болган чыскаалдарны эткен чылын эттирбейн барган. Тываның найысылалынга эткен чылгы ноябрь 7-де байырлал чыскаалы болбаанын сактып кээлиңер. Бо дугайында хоорайжылар боттары чүнү бодап турарларыл?

Серепаа Монгуш, Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артизи: Эткен чылын демонстрация болбаска, ноябрь 7 байырлалзывас болган. Ону бичии уруглар безин эскерип каапкан: чараш байырлал кайыл, чүге болбааныл деп айтыра бээр чорду. Чонда тургустуна берген эки чүвени узуткап-ла турул бээр болза, кайын болурул? Чаңчыл болган байырлалдардан хая көрүнүп, дүй тыртыңгаш олуруптарга, чүнүн экизи боор. Күш-биле чедип алган шак ындыг ийи-чаңгыс байырлалын үнелээр болза эки-дир ийин.

Калындүү Монгуш, «Дүрген дуза» албанының кол эмчизи: Чоннуң ол хире онза, бедик ужур-уткалыг байырлалын деткип, лозун-плакаттарлыг барып чыскаалга кирсир деп шинтпирлээр бис. Ында багай чүү боор. Ол дээрге бистиң чуртта эде тургустунуушкунну деткип турарывыстың херечизи-дир деп бодаар мен. Ылаңгыя рынокче шилчилгени кризистен уштунарының оруу кылдыр билип, ону амыдыралга дүрген боттандырары чугула деп саная турар бис. Дораан-на эки болу бербези билдингир: ийи-үш чыл иштинде бергедээр апаар. Ынчалзадаа ол бистиң канчаар ажылдаарывыстан хамаарыр. Ажыы-биле чугаалаарга, бистиң хоорайда амыдырал ыдыг кончуг багай эвес, Сонгаар чамдык хоорайларда сүт безин чок, а бис сметананы чип турар бис. Эзт-даа хире-шаа-биле бар. Бүгү-ле чүвени карартырга кайын боор. Октябрь байырлалы дээрге эки чаагай амыдыралды чедип алыр аргалыывыстың үлдези-дир.

Нина Кузина, 14-ку механизация эргелелинде партия эге организациязының секретары: Ол дээрге бистиң өгбелеривистиң биске чаалап берген байырлалы-дыр, ону бистиң узуткаар эргевис чок. А демонстрация чокта кандыг Октябрь байырлалы дээрил? Адаларның кызыл ханы-биле чаалап каан байырлалы биске ыдык болур ужурлуг.

Владимир Кара-Сал, сарыг шажын нитилелинин даргазы: Кандыг-даа байырлалга киржири азы кирипшези кижилерниң хууда херээ деп бодаар мен. Маңаа албадал турбас ужурлуг. Октябрь революциязының идеяларында болгаш будлизмниң номналында демей үүлдер хөй. Сарыг шажының өөредиинде мынча деп турар болгай: бачыт-хилинчек кылба, оор-сук кылба, амылыг амытанның амызын үспе, улугну хүндүле, бичиини каракта, не-бойдузуну камна. Бо-ла идеялар база социализмнин дамырлөүнде сиңген. Ынчангаш Октябрь биле шажында удурланышкан чүве чок, харын-даа кижилерни чаагай сеткилче, чымчак, кижизиг болуруңче кыйгырып турар.

Наталья Тыртык-Кара, Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы: 17 чылда ленинчи партияның удуртулгазы-биле Россияга киксиин үнген революция кижи төрелгетениң угаан-медерелинге, сагыш-сеткилинге хосталганы, чаагай амыдыралдың мөңге оңмас идеязын оттуруп, амдаа чаа угаан-бодалдың бедик чадаларынче кыйгырып турар. 49 чыл бурунгаар Шагаан-Арытта чүс-чүс чон аразынга Ленинниң портредин тудуп алгаш чыскаалып эрткенимден бээр Октябрь ынак байырлалым болган.

Бо кыска интервьюну 6-ның хүнүнде алган мен. Ийет, хөй кижилерниң байырлал манаан сеткил-хөөнү көдүрүлчек, чырыткыланчак турган... Ноябрь 7-де Кызылдың Ленин аттыг шөлүнге шериг оркестр байырланчыг аялгаларны чиртиледир ойнап турда, кызылчылар хире-шаа-биле чыглып кээп, өөнүг шарларны, тукчугаштарны, плакаттарны тудуп алган, колонна аайы-биле Ленин кудумчузун куду алзы чыскаалып эткен. Мурнуку ышкаш ында улуг трибуна тургуспаан. Демонстрантыларның бо чыскаалдың эткенинге хамаарыштыр бодалдары аңгы-аңгы болду: «Шору-дур». «Ол-даа болза хире-шаа-биле болганы ол ыйнаан». «Шуут чоктан дээре». «Байырлал эвес, а карак чажы-дыр он».

Моон мурнунда Кызылдың төп шөлүн таварты 12 колонна шупту эртип турда, бүдүн бир шак чеде бээр турган. Ам чыскаалчылар чүгле 17 минута иштинде эртип каапкан. Кижилерниң эвээш келгенинге эткен ноябрьда-даа, майда-даа чаңчыккан чыскаалдарны эрттирбейн барганы чугаажок салдар чедирген. Он-он чылдарда тургустунуп келген чаңчылдарын кым-бирниң демагогчу негелделеринге дүжүп бергеш, үрепускени — чарылдырыкчы хөөннерге чемиш болган. Тударындан бузары белен дээр ийикпе.

Чыскаал эткен соонда-даа Ленин шөлүнден дыка хөй кижилер таравайн турганнар: сактырга, байырлалды ам-даа манаан дег. Кудумчу ширбээн 4-5 тракторлуг ажылы чок болган: ында ийи-чаңгыс-ла чарылган шарларның артыы тарамык чыткылаан. Хөй кижи оодала хөгжүм дыңнап алыр дээш шериг оркестрни бүзүүлепкен. А хүн караа сергээ сүргей чайыннавышаан. Байыр-чыскаал эрттиреринге өзүлүг-ла таарымчалыг хүн... Оркестр ойнап доозуптарга, арткан улус өкпелээнзиг тарап эгелээн...

Надежда ЭРГЕП.

ТУРАН. Бин-Хем районның ажылчы чоннары Октябрь байырлалын улус ажыл-агыйының чамдык адырларынга чүгээр чедишкиннерлиг демдеглеп турар. Ылаңгыя районның тараажылары бо чылын багай эвес дүжүттү өстүрген болгаш чогуур үезинде ажаап алган. Районның удуртукчу органнары байырлал бүдүүзүнде туслуг ажыл-агыйларже болгаш коллективтерже байыр чедириишкиннерин чоруткан. «Кызыл тараачын» совхозтуң тараажыларының чедишкиннерин онзалап демдеглээн. Өөктүң ажылчын кооперациязының коллективинге чоруткан байыр чедириишкиннинге районның садыг организацияларының аразында социалистиг чарышка бирги черни алганын ук коллективке дыңнадып, аңаа байыр чедирген.

Ноябрь 6-ның кежээзинде Культура бажыңынга Улуг Октябрьның 73 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хурал болган. Аңаа илеткелди партия райкомунуң секретары Н. С. Золотых кылган. Ноябрь 7-де район төвүнге болгаш өске-даа суурларга митингилер болгулаан. Туран хоорайга болган митингини киржикчилери Ленинниң болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынынга өлген дайынчыларның тураскаалдарынга чечектерни салган. Оон соонда Ленин тураскаалының шөлүнге митинг болган. Митингге партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну М. К. Дамчай, комсомол райкомунуң бирги секретары Е. Б. Анпилогова, хоочун культура ажылдакчызы М. М. Оюн үүне чугаалаан.

Чурттакчылыг черлерге спортчу маргылдаалар болгаш хамаарыштыр быжыг туруштуг болуруус, эде тургустунуушкуннуң ак сеткилдиг бүгү талалакчыларының чаагай күзелдиг кады ажылдажылгазын чедип алырывыс эргежок чугула.

Байырлал-биле холбаштыр силерниң шуптуңарга байыр чедирип тур мен, эргим эштер! Төрээн чуртувустуң катап тургустунуушкуну деш бүгүде чүүлдерни кылып, социалистиг чаартылган

ЧУРУКТА: республиканың «Чүсчү-малчын звено» клубунуң кежигүннери Э. Ш. Хертек биле С. К. Хайын-дыр. Барыын-Хемчик районунуң «Барлык» совхозтан келген Эрес-оол Шойгуевичиниң коданында төрүүр 350 хой, а Эрзинде «Чаа орук» совхозтуң хойжузу, коммунист Свердов Кзевичиниң коданында төрүүр 360 хой бар. Оларның кайызы-даа бо чылдың кыштаглаашкынынга хынамчалыг белеткениң, тустуста 20 тонна ажыг сигенин белеткеп ап, кыштаглаларында чедирип алган. Амгы үеде дуржулгалыг хойжуларының кадарган мал сүрүү семис шырак.

Бо ийи кадарчы «Чүсчү-малчын звено» клубтуң кежигүннериниң хуралынга мырыкай чаа киржип чораннар.

Вячеслав МОНГУШТУҢ фотозу.

АЛА-ЧАЙГААРЛАП БОЛБАС

Бо чылын Тожунуң ийи совхозу кайызы-даа сиген белеткээриниң планын күүсетпээн. Эң ылаңгыя «Тоора-Хем» совхоз кыжын бир малга 6-7 хире-ле чем единицазы онаажыр кылдыр белеткеп алган. Чижек-норманың чартыы безин четпес. Сиген планы үгле 30 хуу болган, 4038 тонна силостуг ажыл-агый-дыр бо. Мындыг байдалдыг турган, кыштың канчар ажар улус боор деп, кижи дораан-на ынчаар бодаар чорду.

Ол-ла ажыл-агыйның Танмалык сүт-бараан фермазынга база чордум. Ында 145 инектиң сезении саап тур. Саалда эрткен чылдың деннелинден дыка кудулаан. 4 кадарчы инектерин эзлчежип, черже кадарып турар. Немелде чем бербес. Та үгүе ындыг боор чүве, кадарчылар инектерин саалдага четче эккелбес. Ортумаа-биле хүнде 7-9 инекти сагбайн турар. А октябрь 28-те харын мырыкай 28 инек келбээн. Чаңгыс ол хүн безин 120 килограмм сүтү чедир албаан. Мындыг турда планны канчап күүседирил, ол ышкаш инекти үе-шаанда сагбаска оон эмин баксыраар, аарыыр болгай.

Үгүе мындыг боор турарыл? Ферманың эргелекчизи, ол ышкаш совхозтуң кол зоотехниги Ульяна Чимит чүүү көрүп, хайгаарап турарыл? Фермада мал чеми чымчадып бээр хереке-сел-даа чок. «Май 1» совхозтуң Көк-Чар фермазында байдал база багай. Ында симменталь уксаалыг 118 инек бар. Оларның 67-зин саар. Бирээзи-ле хүнде 2-3 литр сүт бээр. Немелде чемнерни-даа бербес. Бир эллептиг үүве болза, ферма чанында силос оңгары бар, оон аксын дуглаваанындан суурнуң инектери дыка-ла эвес деп чүвевисти көрүүнерем. Аңнаар улус болза, баш удур-ла хамык үүлдү белеткеп кагза.

«Тоора-Хем» совхозтуң хойжулары шупту аренда керээзи-биле ажылдап турар. Ындыг болганындан бе, кыштаглаашкынга белеткели эки болган. Кодан бүрүзүнде 15-тен 30 тонна чедир сигенни сөөртүп чедирген, ону камныг ажаап кадагалап турар. Эң ылаңгыя Виктор Балдыр. Даш-оол Кол болгаш өскелериниң-даа өдек-кыштаанга баарга өөрүнчүг. А четпес-ле үүве база-ла специалистериниң талазында. Хойнуң бонитировказын кылбаан. Ол дээрге хамыктың мурнунда селекционер зоотехниктерни соңгаарладып болбас ажылы болгай.

Районнуң Кува-Чар, Куштуг-Кежиг, фермаларының кыштаглаашкынче киргени дыка-ла багай. Октябрь 27-ге чедир кажаахораага хол дегбээн. Ынаалла үезинде көөрүвүске, кажааларның эжиктери ойбак, мал чеми салыр саваларны белеткевээн болду: Бир бажыңчыгашта күзүне элээн свекла шыгжап кааны илереди. Үрелгеи, ону үгле ам үндүр эжери арткан. Ол совхозтуң кол зоотехниги турган Михаил Ичип-Норбу та чүүү бодаан кижи.

Черле ынчаш районнуң совхозтарында мал ажылы дыка-ла берге байдалда деп, комиссия көрген. Кайы-даа ажыл-агый мал продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле планнарын күүсетпейн турар: эттүү 56, сүттү 69 хуу чедирген. Ам арткан үеде шиитпирлитир хемчеглерни албас болза, чылдың даалгазын боттандырып шыдавас чыгыы апарган. Экономиканың кол-ла адыры мал ажылы болганда, олче үүге кичээнгей салбайн турарыл? Орулганы та кайыын киирип алыр бодап турар улус ийик.

Тожунуң девискээринге хар чылдын-на кылын чаар. Удавас ам бүгү малды тургузу азыраар апаар. А чем баазазы дыка кошкак. Ынчангаш шак бо дүвүрээзиниг айтырыгны бригада, ферма, совхоз бүрүзүнге эң чоокку хүннерде чугаалашкаш, бир товун тыппас болза, Тожунуң малы кыштан хүр ажары берге-ле.

Дадар-оол САЛЧАК.

Уксаажыдылга талазы-биле «Тыва» күрүне-кооператив каттыжышкынының улуг зоотехниги.

Тожунуң малы кыштан хүр ажары берге-ле

дойлап турлар. Ону «Май 1» совхозтуң удуртукчулары, специалистери билир. Та үгүе хемчег албайн турар улус. Ол силос-биле саар инектерни чемгерер дээрге, быжыглаан трактористе бодунуң туразы-биле ажылын кагган, аннап чоруй барган. А эргелекчи Мерген Серен шиитпирлиг хемчеглерни албайн турар. Совхоз директору мал кыштаглаашкынын организаставайн турар.

Малга чемни белеткеп шыдаваан-на-дыр. А септелге? Ноябрь 1-ге чедир үүрмек септелгеже безин кирбээн болду. Кажааларның соңгалары дежик. Ажылгыр

СООК ДҮЖҮПКЕНДЕ, АМ КЭЭП ДҮВҮРЭЭР

Чадаана хоорайның Советская кудумчузунда ийи каът чуртталга бажыңнарының кышка белеткели бо хүннерде кандыгыл дээрзин чугаалаар бодай-дыр мен. Ол девискээрде чурттап турар чурттакчыларның талазындан чурттап орар оран-бажыңнарынга камхайыра чок, унитазтарынче богун, картошка картын киир октап тургаш, бажыңнарның адаккы каъдында чурттакчыларынга багай салдар чедирип турганын районнуң «Ленинчи орук» солунга эрткен чылын шүгүмчүлээн турганын сагындырып каайн.

Соок кыштың тыныжы ол чоок-кавының чурттакчыларының бажыңнарының эжиин «соктай» берген дизе хөөрем чок. Үгүе ыяап-ла мону бижий бердиң дизе, «хоочулуг» аарыг хоорайның 2 каът ол чуртталга бажыңнарын чылдың-на оюп эртпес апарган деп үвени сөглексеп турарым бо. Оон чижээнге Победа кудумчузунда септелге-техниктиг бүдүрүлге эргелелинге хамааржыр чуртталга бажыңнарының канализациязын бо чылдың январьда донургаңындан чурттакчылар боттары печка кылып ап, борастанып кыштаанын айтырга-ла четчир. Ол девискээрде септелге бо хүннерде безин уламчылавышаан.

Советская кудумчузу — Чадаана хоорайда хөй чурттакчылыг база бир улуг микрорайон. Ындыг турбуже, (барганывыс хүн) № 14 «б», 12 «б» дугаарлыг бажыңнарның 3, 4, 5, 9, 10, 11, 8, 4 квартираларының соңга, хаалгалары бузуу бузук, үрелин үрелик болду. Септелге кылбаан. Эзи өрээлдериниң иштинде электри чырыының удазыннарын тенек оолдар үзе соккулап каапкан. Ол девискээрни харыылаар ужурлуг хоорай Советинин депутады Александра Опар-оолга баштаткан депутаттар шак мындыг чорук-биле канчап эптежип олурарын кижи кайгап хаммас.

«Чурттаар оран-бажың — 2000» деп программаның саазын кырында боттанып турары моон илдең ышкажыл. Сөөлгү санаашкын-биле алырга, ол девискээрде 16 эзи өрээл бар бооп турар. Бажыңнарның септелгезин арте чазын-на эгелээринин дугайында айтырыгны хоорай Советинин күүсекчи комитединин ораакчы даргазы С.-Д. Д. Ондарның өрээлинге чугаалашкаш, шиитпир хүлээп алган. Шиитпирин хүлээп ап турда, ол талазы-биле харыысалгалыг албан черлериниң, будүрүлгелерниң удуртур даргаларының олурушканы база чугаажок.

Бо хүннерде үстүнде планда көрдүнгени өзүтаар үгле чаңгыс-ла «Тыва коммунэнергонун» Чадаана салбырының ажыддакчылары онаашкан ажылдарын кылып четтигилкен. Тодаргайлаарга, төп одалга чери, чылыг дамчыыр трасса кылдынган. Бажыңнарның септелгезин четче чорутпайн турарындан чылыгны амдыызында чамдыызынче дамчыткан. Чылыг дамчытпаан бажыңнарда берге деп үүве билдингир. Борта мындыг үүлдү немекседим: бо-ла микрорайонда ижер суг айтырыы база берге. Чунар-бажыңдан шөйген ижер суг дамчыыр хоолайның ужу «офицерлер садыының» артында доктаагаан. Ында бажыңчыгашты туткаш, суглаар черни кылган. Ол бажыңчыгаш чылыг дамчыыр трассаның кырында туттунган, оон төгүлген суг чылыг оруунче кирип, кыдыкы бажыңнарга чылыгны чедир бербейн турарын «Тыва коммунэнергонун» ажылдакчылары тодараткан. Борта кым буруулуг ирги?!

Суг чокта, чурттала чок деп үүве кымга-даа билдингир. Үстүнде бижээним суглаар черден суг алырындан чалгаарааш, ындыг ийикпе, кайы-даа организацияларның удуртукчуларының айтыышының-чөпшээрели чокка, бажың эзлери батареяларның ужунда суг аксыр кран кылып алган. Ижер сугну оон ап турарындан ижин-шөйүндү аарыы бо девискээрде пептерецгей. Ол суг дээрге техниктиг суг деп үвени чурттакчыларның ожаавайн турары хараадаңчыг. Бо талазы-биле районнуң санэпидстанциязының ажылдакчылары чогуур хемчегларни алыр үезин келген.

Чыл санында бажыңнарның септелгезин ой-шаанда чорутпайн, соок дүжүп келгенде дүвүрээр чоруктан хөй адырлыг чурттала-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелели база ол ышкаш ботоорулга-чарылгалыг септелге-тудуг салбыры кажан уштунуп, чоннуң хомудалындан адырлыр ирги?

Виктор ХОВАЛЫГ.
Чөөн-Хемчик район.

АДРЕЗИ: КЕЧИЛ-ООЛ, 7

Кечил-оол кудумчузунда 7 дугаарлыг бажыңның эмнелге хоорайжыгажынче талазында эжиктиң дужунда бир адрес-бижиктиң эрткен чайын коштуп келгенин олап эртпидүжүп тура, эскерер апарган мен. Номчуп көөрге, идик даараар, септээр соруулгалыг чер болду. Ол колдуунда-ла подвал байдалдыг чер-ледир, будүрүлге кылдыр дерип ап, ээ болуп, ону ажыглай бергенин бодаарга, кооператив-тир аа деп бодал сагышка кирер болду. Кижилерниң амыдыралынга эргежок чугула база бир чер-дир, ажылын, кандыг ачы-дузаны кымнар чедирип турарыл дээрзин билип алыр сорулгалыг аңаа чедип келдивис.

Кандыг-даа кооператив эвес, а «Туваобувьбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынының цеги мында ажылдап турар мындыг болду. Чагыкчылар үзүлбес болгаш, бригадирни ажылдан чардыктырары эпчок хире боорга, оон-биле чугааже кирип чадап, элээн болдувус. Ол арызында ында ажылдап турар кижилерниң ажылының байдалын, уг-шиин хайгаарап көрүп турдувус. Идик мастерскааларында кандыг ийик, ажыл дөмей-ле, септедир, эде кылдырыр дээн идиктерин чагыкчылар хүлээдип берип турар. Идикти даараар болгаш септээр төп цехте болза мастер кижиниң бараанын көзүлбес, идикти ол талазы-биле харыысалгалыг хүлээп алыкчы тускай кижи квитанцияны бижип бербишаан, хүлээп ап олурар боор, мында ындыг эвес, бүдүрүлге шөлүнүң хемчээлиниң улуг эвезинден, мастерлер шупту чаңгыс черде, идикин кым септеп олурарын көрүп болур сен. Чагыгны мастерлер боттары хүлээп алыр. Шак мындыг байдалда чагыкчылар оларның-биле ажык, сагыш-сеткилден чугаалажыр, сүмележир аргалыг. Ону орта тура көрдүвүс-даа.

Дөрт кижилиг бо бригаданың ажылын Евгений Александрович Даржай удуртуп турар. Бөгүнгү кады ажылдап турар өөрү-биле бригада тургузуп ап, орта ажылдаар күзелин илередирге, будүрүлге каттыжыышкынының удуртукчулары чөпшээрежип деткээн. Ажыы-биле чугаалаар болза, хоорайда идик даараар болгаш септээр топ мастерскаяда хандырылганың деннелин эки деп болур бе? Чагыгның, оочурнуң хөөнден, ачы-дузаны дүрген аптарының аргазы барык чок, күш четпейн турар мындыг. Бо цехти ажытканын ынчангаш таварылга эвес деп бодаар мен. Хавак кырының чурттакчыларынга ачы-дузазын ол көргүскей. Мастерлер база дуржулгалыг, шевер кижилер-дир. Уран-шевер болурундан аңгыда, демниг, сорулгазы чаңгыс-тыр. Ажылдаарынга чүткүлдүг, мөөң үүле-хереөм кижилерге херек деп үвени медереп билири дег үүве кайда боор. Мындыг сорулга бо коллективте бар дээрзин ында ниити-байдалдан эскердивис.

Че харын, идикти септээр, чамдык таварылгада, чаарты кылып, септеп селиирден аңгыда, мастерлер оон өске кандыг ачы-дуза чедирип болурул деп номчукчулар айтырар боор. Чайын уругларга 12—18 дугаарлыг сандали идиктер даарап турган үезин база бар. Бичиилерге бопуктарны база даарап турар. Эптиг, чылыг, чымчак бопукту даарап бээри-биле макаа кээп чагыг киирип каап болур силер. Моол чымчак сапыкка чоокшулады аарак бышкан-даа болза, ону даараан мастериниң тывынгыр, чогаадыкчы, дилээшкинниг ажылдаанындан, аңаа улуг-ла домейлешпес, ону каталтавайн турар, бодунуубиле көрүштүг, эптиг идикти база даарап эгелээнин көрдүвүс. Ол сапык идик база-ла уругларга көрдүнген.

Идиктерни уругларга даарап турар деп чугаалап турарым таварылга эвес. Даштын бижээн адрести кичээнгейлиг номчуур болза, цех сорулгазын уруглар идиктери даараарынче колдады турган. Адын безин адааны таварылга эвес «Бопук». Чаптанчыг, чараш-даа дынналыр ат. Ынчалзажок... ынчалзажок цехтиң эжиниң аксында адрес-бижикте ону «Попук» кылдыр бижип, ол частына берген. Ында-даа чүү боор, «П-ны» ыыткыр «Б-биле» солуп-ла алгай. А кол-ла үүве — цехтиң, оон мастерлериниң ажыл-хереэ-ниң бүдүнгүр болуру.

Каттыжыышкынга хамааржыр-даа болза, үгле оон деткимчезин, дузазын манап олурарга, херек ыравас деп үвени үениң негелдези-биле мастерлер эки билип турарлар. Ол дугайын чугаалажы бээривиске, эштери бригадир Е. А. Даржайның ажыл-хереқчизин мактаар болду. Ол-бо черлер-биле ажыл-агый харылзаазы тудуп, дилээшкинниг ажылдаваже хоржок дээрзин билип турар кижи деп билдивис. Ажылга ажыллаар материал талазы-биле хомудал чок бооп турарының чыдагааны ында бооп чадавас.

Мастерлериниң ажылы үгле уруглларга идиктер даараары-биле кызыгаарлаттынмайн турар. Унты дугайын айтыра бээримге, бригадир мындыг тайылбырны кылды: чагыкчының материалы-биле хүлээп ап турган улус-тур. Чагыг амгы үеде мырыңай келир чылдың часкы айларынче шилчип, хөй болу бергенинден, амдыызында чагыг хүлээп албайн турар. Бодап-даа көөрге, дөрт кижиге ажыл хөй. Бир мастер ажылдын кандыг-даа хевирингe эжин солуптар аргамергежилдиг болгаш, олар четтигип турар деп бодаар мен.

Бүдүрүп турары үүлдерин улам сайзыраңгайжыттышаан, кандыг сорулга салып, ажылдың чаа кандыг хевирлерин шиңгээдип алыры бодап турарын сонуургадывыс. Тыва кадыг идик даараза деп плашпап турар мындыг болдулар. Тудуп кирипсе, арга-шинээнге бүзүрелдиг, аргалыг. Чагыг колдуунда-ла спорт черинден кирер, ол талазы-биле чугаа турган. Арга-дуржулгазы улуг мастер Дадар-оол Куулларны кадыг идик даараарыныңнарын аргаларын улам ханы билип ап, шиңгээдип алзын дээш, районнарже чогаадыкчы сургакчыладырын база бодап турарлар.

Ачы-дуза чедирилгезиниң хевирлерин көөдедир сорулга-биле, идиктерни будуза деп база бодап тgirар мындыг. Будук айтырыының канчаар шиитпирлеттинеринден-не ол билдинер. Коллективтиң бодап турар үүлдери мындыг-дыр.

Цехтиң ажыл-ижиң чугаалап тура, дуржулгалыг ийи мастериниң аттарын үстүнде адаан бис. Оларның-биле кады аныяк мастер Шолбан Монгуш, бопук даараарының уран аргазын шиңгээдип ап турар. Зоя Седен-Сатовна Монгуш база ажылдап турар.

Бажың подвалы дээрге билдингир-ле болгай. Ынчалзажок чогум цехтиң будүрүлге шөлүн септеп кааны багай эвес. Кожазында өрээлди будүрүлге шөлү кылдыр бүрүн ажыглай бээр болза, иити ажылга идиглиг болуру чугаажок. Коллективтиң чогумчалыг ажылдаарынга амдыызында шаптык бооп турар үүве — ында чылыг чогу. Ындыг байдалда кыжын ажылдаттынар бе? Ол дугайында чугаа будүрүлге каттыжыышкынынга тургустунуп турган, мастерлериниң чугаазы-биле алырга, айтырыгның шиитпирлеттине бээр аргазы бар. Бүзүрел, идегел-биле манап турары илдең. Каттыжыышкын биле цехтиң сорулгазы чаңгыс болурундан аңгыда, бот-боттарын деткижери, билчири, кижи бодаарга, база чугула үүл.

Бо цехтиң ажыл-ижин көргеш, мындыг түүнелге келдивис: үүле-хереқче үүткүлдүг уран-шевер холдуг кижилер бар болгай, ындыгларны деткиир болза эки. Ылаңгыя районнарда амыдырал хандырылга будүрүлге эргелелдеринге бо айтырыгны мындыг янзылыг тургузуп болбас деп бе?

Вера КУУЛАР.

Кыштың аагы кыжыртың-на

Бүгү-ле үүлдерни кылыр бис

Бистиң корреспондентивис С. Монгал Кызылдың чылыдылга болгаш энергетика станциязынга (ТЭС) чедип, оон директору А. М. Делегге чамдык айтырыларны салган. Харыызын мооң адаанда парладывыс.

— ТЭС-тиң ажыл-ижиниң кол угланыышкынын, кол сорулгазын доңчулай кааптыңарам, Альберт Монгушевич.

— Угланыышкын тодаргай, ону ТЭС деп хураангайлаан үш үжүктү чаза номчуптарга билдинг бээр. Сорулга чаңгыс — кызылчыларны шагның эң берге, соок кышкы үезинде чылыг-биле болгаш изиг-суг-биле хандырары. Доңчулаар, ийи сөс-биле чугаалааргa ындыг. Херек кырында оон-биле холбашкан ажыл-иш хөй талалыг. Ынчангаш ында хөй он кижи хаара туттунган ажылдап турар. Чугаалаар болза үүве хөй. Хоорайның эң улуг «кочегарказында» цехтер безин чеже янзы. Бо хүннү алгаш көөрге, котельная, турбина база ол ышкаш чылыг дамчыдар цехтериниң дериг-хереқселдери кышкы байдалга ажылдаарынга колдуунда белен. Ам үгүле ийи-чаңгыс котёлдарның септелгези артып турар. Оларны ноябрь чыскаалынга чедир бүрүн дооскан турар бис.

Чылыдылга шууштурулгазының ажылы бо чылдан эгелээш тускай график өзүгаар чоруттунуп турар. Тодаргайлап чугаалаарга, эрткен кыжын чылыг бээрде доктааттынган чурумну үреп, хөй энергияны артыкка чарыгдап турдувус. Бо чылын ынчаары болдунмас, Чурум чурум-на болгай. Бо талазы-биле доктаал-саавырлар база бар. Оларны сагыыааже хоржок. Ынчангаш ам чамдык микрорайоннарда чылыгның температуразы 16-18 турда, өскелеринде 18-20-даа чедип турар дугайында медээлерни база ап турар бис. Бо бир талазында бажыңның ырак, чоогундан, эрги, чаазындан база кышка канчаар белетке-нгенинден, бистиң аргашиннээвистен (хөй бажың нөмей туттунган, а ТЭС-тиң күчүзү хевээр) хамааржыры чугаажок. База ол ышкаш теплоэнергорайоннарның тустуста ажылындап, «Тыва коммунэнергодан» кончуг хөй үүве хамааржыр. Бистиң хереэвис ону, чылыгны будүрүп, үндүрүп ыаар бис, а мырыкай чаа алааным черлер ону хуваар. Бис бир черге чылыг, а ескезинге соок турзун дээш ажылдавас-ла болгай бис, хоорайның кайызынга-даа чылыг турар ужурлуг. Маңаа холбаштыр бистин ажылывыска шаптыктыг үүлдер база бола таварышкылаар боордур. Үүрмектерин үстүнде канзы ададым.

— Эң кол херек үүлдериңер үү?

Удуртукчу-биле интервью

— Бисте олар үш: бирээде, хөмүр-даш-биле хандырылга. Ийиде, кадрлар айтырыы. Үште, будүрүлге ажыл-чорудулгазынга хүнүүк хереглээривис — дус. Ам бо хүнде складывыста, шыгжамырывыста дээрим ол, ниитизи-биле 41 муң чартык тоонна хөмүр-дашты дужурүп алган бис. Деннелге кылдыр чугаалаар ужурлуг үүве болза, эрткен чылдың бо үезинде база ол хире турган. Бисте хандыртының чадап турарывыс, дарый шиитпирлезе чогуур бир айтырыг — чурттун улуг фабрикаларынга болбаазыраткан дус. Ол химиктиг болгаш суг арыглалынга херек. Хүннүн-не, чаңгыс эвес тонна. Чаңгыс, календарьлыг чыл дургузунда безин 1.5 муң тонна дус хереглээр бис. Чурттуң Европа талазында чагыкчыларывыс бисти чамдыкта девидеди бээр-дир. Амдыызында дувуреевейн тур бис. «Чайын — шанаан, а кыжын терген белетке» деп үүве бар ышкажыгай. Баш удур белеткеп, тыптынып алган дузувус төнери элек.

База бир оюп эртип болбас айтырыг — кадрлар-биле хандырылга. Бо талазы-биле хомудалывыс ам барык чок ийин. Ылаңгыя септекчи кадрлар-биле эллээн бергедээшкиннерге таварышып турганывыс шын. Август айга чедир септелге кылыптар ажылчыннар, тускай бедик мергежилдиг кижилер бистин болувуска турбаанын чажырган боор. Бөгүн ол айтырыг база чогумчалыг шиитпирлеттингенин айытса чогуур. Бисте ам механизмнер, дериг-хереқселдер, чылыг тудуштурулгазы септээр тускай кооператив ажылдап турар. Сөөлгү 2-3 чылдар дургузунда электроцехке, чылыдылга автоматиказы болгаш ону хемчээринин цегинге кадрлар даады четчелеттинмейн келди. Тускай билигмергежилдиг кижилер чедишпес, тывылбас боор үүве-дир. Ол айтырыгны чогумчалыг шиитпирлеп алыр дээш администрацияның, профэвилел комитединиң үүткүлү улуг. Бир демниг ажылдын, үүткүлдүн ачызында үүгле сөөлгү ийи айда безин котельная, чылыг дамчыдарының цеги, турбина салбыры болур-чогуур кадрлар-биле четчелеттинди.

— Чедир кылдынмаан, тургустунмаан, туттунмаан үүлдер бар бе?

— Бисте чаа туттунуп турар үүлдер амдыызында чок. Тулуп каан үүл барла. Аная тудуп-тургузуп каан олчаан турза-ла турар дээрим ол. Ол узун дурту 120 метрге дең ыш үнер «яндан»-дыр. Баштайгызы оон ыракта чавыс, нүүү-нүүжү база биче. Ол хирезинде ажыглалга киргеш, ам мугур он чыл дургузунда узук-соксаал чокка ажылдап келди. Бир эвес демги биирээзи, күүлүүн ажыглай бээр болзувусса, станцияның режиминг ажылы улам экижир ужурлуг үүве. База бир ажылывыска шаптыктыг үүл барынга чугаамның төнчүзүнге доктаар бодап тур мен. Бо дээрге бистин ажылывыска таажыр ужурлуг тускай, аңгы-аңгы хемчээлдиг демир хоорзалар болур. Оларның тывылбазындан 7 биле 8 дугаар котёлдар ажыл чок турун берди. Ынчалзажок кызылчылар бо кыштың чиги-биле ашсын дээш боттарывыстан хамаажыр бүгү-ле үүлдерни кылыр бис. «Кыштан кортнан ажыл чок» деп дидими-биле чугаалап болур.

АЧЫ-ДУЗА ЧЕДИРИЛГЕЗИ

Төрээн чуртувуста

ИДИГ БЕРИИШКИНИ

ИВАНО - ФРАНКОВСК. Иваново-Франковск областың СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозунда аныяк нелерге онзагай «шоңналдарны» бадылап тургускан. Колхозтуң хөрээжен ишчили бир дугаар дуй уруун божуктар болза, хүлээп алган негелде өзугаар 500 рубльди ол алыр. Ийи дугаар божуктар болза, аная 700 рубльди бээр. Дараазында төрүттүнген уруг бүрүүүнге — муң рубльди тыпсыр. Ындыг янзылыг социал сагыш салыышкын үгле өзүп төрүүрүн улгаттырар эвес, харын аныяк өг-бүлелериниң төрээн черинге турум чурттаарынга дузалаар.

КУРОРТ ДАДЫВЫРЫ

СОЧИ (Краснодар край) Өске хоорайдан келген автотранспортка Сочиде курорт дадывырын тургускан, ону улус депутаттарының хоорай Совединиң шиитпирин өзүгаар кылган. Хоорайдан үгле бир катап чораанды дээш автомобилист рубль төлөөр. Кым-бир кижи Сочиге эллээн каш хонуп машиналыг чоруур болза, хүнүүн-не 10 рубль чарыгдаар. Чыдынган акшаны машиналар турар черлерин, ийи гаражтар тударынга, фруктаг септээрниге болгаш кыыр үүлдериниң экология талазы-биле арыг хевирлерин база шимчедикчилериниң чаа системаларын хоорайга пептерелгериге ажылаар.

«РОССИЯНЫҢ НОМНАРЫ»

ОМСК. «Россияның номнары» делгелге СЭКП Омск обкомунуң Ниитилел-политиктиг төвүүге ажыттынган, ол дээрге Россия Федерациязының ном үндүрер алдан черлериниң продукциязы-дыр. Экспозицияда — орус, мордва, татар балкар болгаш эң улуг республикада чурттап турар удуртарның өске-даа дылдарында үнгүлээн уруглар уран-чечен, ниитилел-политиктиг, өөредилге-педагогиктиг литератураның ийи мүн ажыг аттары бар.

Ол ышкаш белекке бичиилер таарыштыр кылган бичиг хемчеглер, үндүрүлгелерни, чурулга уран чүүлүнүң талазы-биле номнарны болгаш ам-бомнарны база дегээн... Көрүкчүлериниң ыыаа-шуужуу бичии-даа соксаш кыймас.

ХӨГЖҮМ ШКОЛАЗЫ

БЕЖЕЦК (Тверь область) Хөгжүм уран чүүл школазында ажыттынган. Кичээлдерге күүселделериниң аргаларын шиңгээттирери-биле кызыгаарлаттынмайн турар. Уруглар боттары дошпулуурну болгаш домраларны кылырынга өөренип, теоретиктиг билиглерни, композиция уран чүүлүн шиңгээдип ап турарлар. Чаа школаны ажытканы — орус музыканың сураглыг пропагандизи В. Андреевтиң чуртунга оон нүүрү-биле культура төвүн тургузарынга баштайгы базым-дыр.

(СЭТА-ның корреспондентилериниң дыннадыгларындан).

СТУДЕНТИЛЕРГЕ БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Совет-моол найыралчы хөрүлзаалар улам быжыгып турар. Моолда чурттап турар тыва-ларның оолдар, кыстары Кызылдың ортумак, дээдги өөредилге черлериниде өөренип турарлар. Келир үениң тыва дыл болгаш литература, эге классар башкыларын башкы институтунда болгаш башкы училищезиниде белеткеп турар. Автоорук техникумунда, уран чүүл училищезиниде сургуулдар бар. Оларның-биле ужуражыышкынны Октябрь байырлалының бүдүүзүнде Министрлер Төвүлелиниге эрттиргеи. Студентилерниң ажыл, амыдыралын сонуургап, ажык чугааны кылган. Тыва АССР-ниң Министрлер Төвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржак, Херектер эргелекчизи Ш. Д. Куулар болгаш өске-даа харыысалгалыг эштер ужуражыышкынга киришкен.

Ш. Д. Ооржак студентилерге чедиишкиннерни күзеевшаан, байыр чедиргеи.

Бистиң корр.

ОКТЯБРЬНЫҢ ХАДЫ

Елизавета Яковлевна Драбкинаның В. И. Ленин дугайында «Кайгамчык кижилер» деп тоожузундан «Кара кагжыргайлар» деп эгеден үзүндүнү кызыра очулдургаш, моон адаанда парладывыс.

... Октябрь бо-ла болгай, он чеди чылдың улуг Октябры! Болуушкуннар чүткүлдүү-биле улам хөрлээлээн. Чештиниишкин мыйда деп чүве билдинип турган.

Мырыңай чоокка чедир-ле ол билдинмейн турган. Ынчалза-даа ам, сентябрь төнчүзүнден — октябрь эгезинден ону шупту эскерип, билип эгелээн — революция-ның өөнүктери-даа, оон дайзыннары-даа.

«Революция чоокшулап орар! — деп, ол хүннерде буржуаз болгаш меньшевик-эсер парлалга бижип турган. — Шуурган келярин болгаш оон хаяазынга Ленинни-ң хөлегезиниң аңаа эвес көзүлгенин барометр айтып турар!».

Лениннің хөлегези? Чазып тур силер, дээргилер.... Чок, ол хөлеге эвес! Ол дээрге Лениннің боду-дур, оожугар ужур чок күчү-күш-биле, демиселче чүткүл-биле долдунган оон боду-дур! Амы-тынга айыл-халапты херексевейн, ол от салыр кижи кылдыр эле кеттиниркеш, Питер баар паровозка олурупкаш, Выборг талазында чүрттап турар Маргарита Васильевна Фофанованың квартиразынга кээп, тура халыышкынга белеткелди оортан дорт удуртур дээш доктааган.

Чок, ол хөлеге эвес! Ол — дириг Ленин, партия Төп Комитединиң хуралынга киржип турганы ол: революция-ның штрейбрехерлерин сойгалап: тура халыышкын дугайында Маркстың өөредиин уран чүүл-биле дөмей дээрзин сагындырып: кризис четчип бышкан, орус болгаш бүгү делегей революциязының келир үеэн картада салдынган дээрзин бүзүреди тайылбырлап турган; ажыл-херекчи ёзу-биле тура халыышкынын техникти талазынче кичээнгей салырын, эгелекчи болбушаан, чоокку үеде шинтпирлиг хемчеглерже дарый киреринн партиядан негээн.

Ол дээрге хашы чажыт байдалга партияның ажылын удуртуп турар Ленин-дир... Ол дээрге большевикчи солуннар арнындан коңга кыйгызы-биле чаңгыланган болгаш ажылчыннарның, матростарның, солдаттарның болгаш тараачыннарның чүректеринден изиг деткиишкин тыпкан оон үнү-дүр!

Владимир Ильичниң Питерже ээп келгени чүгле оон чоок эш-өөрүнге билдингир. Ынчалза-даа бис, партияның эвгиин кежигүннери, оон чедип келгенин билбезивисседаа, оон бисче эң чоок турарын кеззеде эскерер турган бис...

Ажыл кончуг дүрген чоруп турган. Айтырыг бүрүзүн ыяк сайгаргаш, аңаа-ла оларның талазы-биле шинтпирлер хүлээп алдынар. Кым-бир кижи чүнү кылыр дей-дир, ол боду-ла дузалакчыны тып аар. А ажыл-херектің колдуун шуптувус кады кылыр турдувус: Кызыл гвардияга бижиттирер дээнде — шупту бижиттирер, ок-боо чыыр дээнде — шупту чыыр.

Ынчан агаар дугайында медээ кылып турган бе? Бир эвес ийе болза, он чеди чылдың октябрьда мындыг турган боор: «Аязыышкын чок чавыс булуттаар, үе-үелеп чаъстаар, ол хар чаар, чамдыкта, күштеляп кээр хаттыг. Дүне казыыр беш, чеди, хүндүс 0 градус...»

Бир эвес октябрь киржинчизинин кайы бирээзиндеп ол хүннерде агаарның кандыг турганын айтырар болза, ол боданып чоруй эктин кыскаш, сактыышкындан хүлүмзүрүш дээш, холдарын чала тудуп чоруй: «Тергиин! Болза-даа тергиин турган! Сергек агаар... Чаш хар... Олаглар ыжы-биле холушкан, тааланчыг питержи туман... Хат. Тергиин хат! Хоглуг, киткен каап турар хат. Октябрьның хады. Ол хүннерде, кажан черден эрги шагның агаэ-дүрбүү элендизин арыды шаап турар үеде ёзулуг-ла ындыг хат турар ужурлуг».

Соок турган бе? Ынчанмайн канчаар... Кудумчуларга «чүгүрүп» чоруурга, диш дишке душпас боллур эвеспе. Ол-даа аңаа чүве-дир. Буржуйдарын сөөгүнге кир доңуп турарлар болбазыкле. Бак сагыштың кымга халдаарын билиптейлер аан харын!..

... Долгандыр бүгү чүве, казан паштa чүве дег, хайнып турган. Үеним дүргени кайгамчык. Дүн ортузу чоокшулаан чүве. Женя чугаалай-дыр:

— Бо уругну эдертип алынар. Эскертинмес болур болгай.

Хая көрүп келгеш, өрээл ортузунда турган Надежда Константиновнаны көрүп кагдым. Бир-ле черже чорупкан бис. Оруукка туртузупса, кырган-ава аараан, эмчи чалап чоруур улус болган бис. Чоруп олурувуста-ла хөө кара дүн дүшкен. Неваның өске талазындан боо даажының тунук үнү дыңналгылаан. Кайнаар, чүү дээш бар чыдарывысты билбес мен. Ур чоруп келген бис. Бир улуг бажың чанынга келгеш, Надежда Константиновна маңаарын чагаш, ажыт кире берген. Ол дораан ээп келген, девидээни илдеп.

Ол бажында, Маргарита Васильевна Фофановаңныңга Владимир Ильич соолгу чажыт ажылын кылып турганын сөөлүнде билген мен. Ол кежээ Ленин Маргарита Васильевнага чагаа тудускаш, партия ТК-ның кежигүннеринче чорудупкан чүве-дир: «...Тура халыышкынга сарлаш кыныры өлүмге дөмей...» деп ыңна бижээн.

Фофанованың ээп кээрин машап чадааш, Владимир Ильич Смольныйже чорупкан.

База катап карацгы кудумчулап ээп чорупкан бис. Надежда Константиновна дувурелин көргүспес дээш ыызытыныкан базын орган. Райкомга кээривиске, бүгү байдалды эштер оон арын-шырайындан билип каан. Ол чүгле: «Смольныйже! Смольныйже дүрген...» дээн. Женя Егорова оок холундан четкен, үне халаан. Олар бир-ле чүүл машинаызынга олурупкаш ыңай болганнар...

КҮЗЕЛИВИС ДӨМЕЙ-ДИР

Өөренікчи Катя Тюлюштуң «Чаңгыс катап көрген болза» деп эгелиг материалын «Шынданы» номчудум. 58 харлыг мен. Чурттагамның бо үезинде «Хайыраан бот» деп шиини чаңгыс-даа катап көрбээн мен. Аныяк назынымда ыраккы Тере-Хөлге чурттап чордум. 1958 чылдан бөгүнге чедир Каа-Хем районда чурттап турар мен. Районувуста орус чоп хөй. Театрның тыва артистери бистиң районче ховар кээр. Тере-Хөл биле Каа-Хемни канчап дөңнээр. Тере-Хөл биле Кызыл аразы 300 ажыг километр, орук — агаар-биле чоруур. Каа-Хем биле Кызыл аразы 89 км. Орук ажык.

Культура сайыды Хомушку турда-ла «Шынче» чагаа бижээн кижи мен: «Каа-Хем районнуң чурттакчылары тыва шин көрүксеп турар...» деп. Бо хүнге чедир чок.

Өөренікчи уруум Катяның дилээнге культура ажылдакчылары харыы бээр боор. Он чели харлыг өөренікчи уруг, алдан чоокшулаан кыргаң-ача бистиң дилээвис, күзеливис дөмей-дир: «Хайыраан ботту» чаңгыс катап көрген болза гар!»

Район төвү Сарыг-Септиң республика төвү Кызылдың культура ажылдакчылары, хүндүлүг артистер, бистиң дилээвисти хандырып берип көрүңер!

Карма ДОРЖУ.
Каа-Хем район.

Театр болгаш көрүкчү

КӨК-ООЛ ДЭЭРГЕ «ТЕАТР» ОЛ-ДУР

Тыванын хөгжүм-шин театрын В. Ш. Көк-оолдуң адааны-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң улустуң артизи Александр Тавакайның сактыышкынын мооң адаанда парладывыс.

Өвүр районнуң Торгалыг суурда Курпун-Шиви дээр эвээш шивилиг дөргүн бар, оон алдыы талазында улуг кежиг аксының үстүнде, оруктан ырак эвесте, бичии зөтпек дөргүн чуртка 1906 чылдың март 1-ниң хүнүнде Көк-оол аргажок ядыы арат Шогжаптың өг-бүлезинге төрүттүнген. Оол аразы аныяк, чалыы турар шаанда тыртар, далар, сылданыр, сырыңгыыр элдептиг овуузуннуг, оптуг-кажар эрес-кашпагай, ол кыс чорааш-ла хамнап эгелээн. Ол ур болбаанда Өвүр Торгалыынга ат-сураа алгаан, алдар-сураглыг «Хам-Кадай» деп хам болу берген. Оон өө аргажок ядыытүренги болганының уржуундан, эки чурттаар арга-хорганы дилеп эгелээни ол чүведир. «Ядарааанда хамнаар, чаарааанда саяктаар» дээр болгай, ол хөрээженнин ат-алдарлыг хам болу бергени Ары-Өвүрнү безин эргий берген. Оон улуг оглундан бичиизин ынчан «Көк-Анай» дижир турган, ам Көк-оол боду ол.

Көк-оол чажыдан-на незин өттүнер, ыяш-даш, аяксава соктап, хамнап диренээр, улус каттыртыр элдеп чаңныг оол болуп, эзер дергизинден туттунуптар эр болуп өзүп келгеш, ТАР-ның аттыг Кызыл шерингге 1920 чылдың эгезинде кирген. Шеригниң дайынчы даалгазын шыңгыыы күүседип, ол эрес-кашпагай, хөглүг-баштак оол болуп шылгарап, ол үеден-не эгелээш, бичии шиилер үзүндүлерингe ойнаар, каттырынчыг оюнар кылырынга ынак турган. Ылаңгыя шеригге турган, танцы теп турда, ону улус кайгаар. Ол аттыг шеригниң демирлиг сапогун кедип алгаш, танцылап турда, черге дегбес хат-салгын-биле дөмей, селемезин ол-бо талазынга чайып, аксынга ызырып алгаш, холун чайып теп турда, оон бажының дүгү арның дуй шыва бээр турган. Ол бажын аткаар октаптарга, дырап каан чүве-биле дөмей чылбыйтыр чыдыптар. Оон дурт-сыны шевергин, шилиндек, чараш, кашпагай эр чүве. Ол шеригге турган улусту ынчаар уран талантызы-биле магадаткан.

Тывага совет эрге-чагырганың чаа тургустунуп турган берге чылдарында, чаа эрге-чагыргага удур тулчуп турган актарның, бай-феодалдарның болгаш еске-даа дайзыннарның артыышкыннары-биле демиселге бодунуп чаңгыс чер-чурттуу Тываның сураглыг чогаалчызы Степан Сарыг-оол-биле кады эрес-дидим чоруун көргүзүп шыдаан.

В. Ш. Көк-оол 1928 чылда Москвада Чөөн-чүктүң Коммунистиг университединче өөренип чоруткан. Ол аңаа турган чылдарында Москваның хөй улус чыглыр черлерин кезиир, найысылалдың Улуг, Биче театрларының эжинге кежээниң-не бо-ла турар кижи болган. Театрның контролёрлары, швейцарлары-биле ол ынчан кончуг таныш турган. Театрның көрүкчүлер залының бир-ле азында олурупкан, сценада белеткел кылган артистерни көрген, магадаан олургулаар. Ол Биче театрның мырыңай ээзи болуп «бүкшүп» бар чыткан. Ону улус эскерип, бо дээрге театрга таарышкан салым-чаяанның кижи-дир деп билип кааш, Көк-оолду Москваның Луначарский аттыг театр студиязынга ону университеттен өөредип кирген. Театр студиязынга актёр билиин бедидип, орус дылды өөренип, студияны чедиишкинниг дооскаш, 1934 чылда Төрээн Тывазынга чедип келгеш, уран чүүлден салдынмастап, чаңгыс көжегелиг шиилерни бичип эгелээн.

Оон баштайгы чогаалдарында: «Эки хүн», «Алдын-Чечек», «Чалым-Хая», «Маны-Кара» хамааржыр, алдаржып сураг-жаан, олум чок драма-шиизи «Хайыраан бот» тыва сценага төрүттүнген. Чогаалчы Сергей Пюрбю-биле тыва улустуң революсчу-патриотчу чоруун көргүскен «Найырал» деп улуг хемчээлдиг шиини ол бижээн.

1966 чылда Алдан-Маадырларны төөгүн көргүскен «Самбажык» деп алдаржып-сураг-жаан улуг хемчээлдиг шиизиниң ному үнген. 1976 чылда эң эки дээн чогаалдарының чыыпдызы база үнген, салым-чаяанның чогаалчы. Виктор Шогжапович Көк-оол ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артизи болуп, ол үеден бээр театр-биле тудуш холбаалыг ажылдап келген.

В. Ш. Көк-оол чүгле шин чогаалчызы эвес, ол композитор база кижи чүве. Чонга билдингир, чараш аялгаларны ол бижээн. Ол дээрге салым-чаяанның композиторларның бирээзи турган. «Чүртүм бо-дур», «Байлак чүртүм», «Авай ыры», «Ырым-шоорум куттулуп кел!» база чонга ат-сураа алдаржаан «Аныяктар», «Тулчуушкун» деп ырларны ол бижигилээн. Чүгле «Тулчуушкун» деп ырызын композитор Израилевич шеригниң музыка дирижёру, башкызы турган, мээң ырым деп бижипкени хомуданчыг болган.

1942 чылда Тыва театрга (ам музей турар бажың ол) мен музыкага өөренип турган, «Тулчуушкун» деп ырының аялгазын думчуу-биле ырлап, пианинога ойнап, соктап чоруп турда дыңнаан мен. Шынында-ла Көк-оолдуң аялгазы чүве ийин.

В. Ш. Көк-оол 1943 чылда бодунуң «Хайыраан бот» деп шиизинге Хам-оолдуң ролюн өөренири-биле бир-ле дугаар сценаже мени чедип үндүргенин утпас мен. Салым-чаяанның артист, драматург, композитор амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир театр-биле оон амыдыралы тудуш холбаалыг болуп келген. Оон бижээн өлүм чок шиилери болгаш ырлары театрның сценазында кеззеөөгеде артып калган. Тыва театрның хөгжүн сайыыраарынга оон кирген үлүү кончуг улуг. Ынчангаш В. Ш. Көк-оолдуң ады-биле Тыва театрны адаанын эш-өөрүм-биле бир дөмей деткип хүлээп алган мен. Оон овур-хевири театрның кожегезинде адырылбас хөлеге болуп артып калган. Көк-оол дээрге-ле боду «театр» ол-дур.

Александр ТАВАКАЙ.
Тыва АССР-ниң улустуң артизи.

УЛАМЧЫЛААР

Он чеди чылдың Октябрьда
Оранжарны оттур силгээн
Башкы Ленин хувискаалы
Баар уг-шинвис тодаратқан.

Лениннің номнал-чагыын
Изиг деткип хүлээп алган,
Чаартылгалыг үзүн орук
Частырыг чок, каалама бе?

Ажык-чарлыг чорук
чарлааш,
Алыс шынны чаа-ла билгеш
Шилип алган оруувусче
Шинтпирлиг базыптывыс.

Донгак ДЫРТЫК.

«АЗАЛЫГ-АРТ»

Баллада

«Азалыг-Арт». Чонтуң алаан
Алдыы-Үзүк бо-ла болгай.
Улуг бедик, кадыр боорга,
Улуг-Үзүк дээр-даа чүве.

Арттың кырын чүге ынчаар
«Аза-шулбус» ораны деп
Адап алган чүвезил? — дээш
Аңамдан бир айтырган мен:

«Эки аттыг, чадаг-даа бол
Эвр-дагыр кадыр өрү
Эгин-биле чүткүвүшаан,
Элээн өрү үнүп кээр сен.

Ойр, дээрге, оон еске,
Оргу-дески орук чок боор.
Дериң төктүп шылазынза,
Дедир бадар арган чок боор.

Адаан өрү чоктаар болза,
Аптара дег даштарны ыңда
Орук кызыы, кадыр черде,
Одуртур-ла тургузуп каан.

Алыр бодаан кижилерин
Азалар маа кедеп чыткаш,
Дагның белин четкижеге,
Далбаңайның соондан сүрер.

Орай дүне чоруур болза,
Ондактыг-даа, коргунчуг
чер.
Адыгуузун аттың будун
Азалар так дужап кааптар.

Оон эртсе кулугурлар
Оттуг караан чиге көрүп,
Кыдыларда чоогалардан
Кызыл одун кыпсыптарлар»

Ынча дээштиң авам хөөкүй
Ынаар тейлеп көрүнгенин,
Билбээченнеп олурганын,
Бир-ле катап эскерген мен.

Бисти суруп, соовустан
Бир-даа аза көзүлбеди.
Кадыр өрү үнеримге,
Хая-даш-даа батпаан чүве.

Арга чарык кудургайлап,
Аалдарывыс уулдува,
Каалама орук-биле
Хая көрбейн бадыптывыс.

Орук ара чоруп оргаш,
Ооргам-даа соодаңнаар.
Думчуум ишти ажыңайның,
Думаалакгай берген дег мен

«Азалыг-Арт» эзлери
Аарыг-аржыын «өргээн»
ышкаш
Аалымга ол-ла дүне
Аажокка девидээн мен.

Авам күжүр аажок корткан
«Ат-ла болду, уруум» —
дигеш.
Алтарадан артыш уштун,
Айдыс кылып, эмнеп турду.

—Шалып дектę, дүрген
халааш
Шавыдарны эзертевит.
Шангын-Баары чайлаг черде
Чарык-Хамны хоп келийн.

— Орта сен бе, күжүр
калай
Оожургап, оваартынып кор
Уруувус-даа челбинген-дир,
Улуг эмчи четкеш келийн.

Ачам черле дама, хамга,
Аза-бүкка бүзүревес.
Элээн болгаш эмнелгеден
Эмчи кысты чалап келди.

Уруулардың коску-дорзун
Улуг чывар өттүр канкаш,
Өкпезинде дедирткен деп,
Өткүт, тода соглеп орду.

Элээн-ле үр эмнелгеге
Эдим изин эмнеткештин
Өөрүмден чыда калбайн,
Өөренип кирипкен мен.

Кээргенчиг өгбелерим
Хей-ле черге сестип чораан,
«Азалыг-Арт», «четкер»-даа
чок,
Аажок байлак оран болган.

Сарра КУУЛАР.

Ноябрьда үнер кинолар

ЧАЙЛЫГ ҮЕҢЕРДЕ КӨРҮҢЕР

Хоойлу-дүрүмнүг күрүнеге бүгү талазы-биле хоойлу чүден артык бедик болур ужурлуг. Ынчалза-даа бистиң хоойлу камгалаан амыдыралывыста, балыктың холдан чылбырай бээри дег, чептүг үткзы, ужур-чуруму дүүшпейн баар хоойлу үрээр таварылгалар бар.

Бистиң нинтилеливис амыдыралдың негелдезинге база тургустунуп турар хөй янзы айтырыгларга харыыны дорт бербейн келген. Ол ышкаш чаагай чоруктун болгаш багай таланың, өөн-өжээннің аразында месилдежиишкинни амыдырал тургускан. Кижиниң мелерелинге шынны күштүг күзел дег билип аныксаары чугула негелде болу берген. Бисти база нинтилелди үр үениң иштинде мегелеп келген амыдыралды, ол ышкаш оон меге социал талаларын удуртулга черлериниң баштыңнары-биле кады сойгалаары негеттинип келген.

Кинематография ажылдакчыларынга үстүнде адааныывыс барымдаалар чидинбиле тургустунуп келген, хөй дилээшкиннерни кылып, чептүг эвес чоруктун канчап тыптып келгенин өөренип көрүп, боттарының чаа ажылдарын көрүкчүлерге соңнээр сорулганы олар салган.

Свердловск киностудиязынга «Прокурорга сүй-белек» деп детективтиг, чидиг сюжеттиг кинону режиссёр Александр Косарев тургускан. Шынныг чоруктун талалакчызы, хоойлу-дүрүм сагылгазының хайгааракчызы, прокуратура ажылдакчызы Измайловтун (актёр Юрий Соломин) берге тулчуушкунун, шынчы кижиге кайы хире каража-биле төнерин делгереңгейн-биле ук кинофильмде көргүскен. Чаа кинода сураглыг актёрлар Галина Беляева, Светлана Тома, Николай Бурляев, Вадим Спиридонов база режиссёр Александр Косарев (Фадей Фаддеевичниң ролюн) чедимчелиг ойнааннар. Согет эстраданың сылдыстары Лариса Долина, Алексеандр Серов олар база кинода ойнап турар.

«Россияга кым чурттаарыл...» Кижиниң салым-чолунун дугайында социал-психологтуг драма-фильм. Кол маадыр Бачурин (актёр Алексей Булдаков) ону долгандыр турар амыдыралдан туружун тыпкайн, күрүне системазының бир «өөрилиг» болуп шыдавайн, бодунуп аас-кежин, амыдыралы база чоок кижилериниң салым-чолу-биле харыылааны болур. Алыс тараачын уктуг Иван Бачурин бир талазында кадыг-бергениң мурнунга чаныш-сыныш чок, кеззеде диринг Федор Кузьминге дөмей («Фёдор Кузьминин чуртталгазындан» кинофильм), дайынның токпазын, аар-берге кулданыгны эртип, судтуң шинтпелин үзе базып, катап шупту чүвени эгелээринге бүзүрелин ышкымас. Кинону тургускан режиссёру Михаил Ведышев, сценарийин — Эдуард Володарскийнин, рольдарда Галина Макарова, Андрей Болтнев, Наталья Егорова, Ирина Черниченко болган өскелер-даа ойнап турар.

«Светик» — Ялтаның киностудиязының будурген фильми. Владимир Макаличниң «Эрги номнар» деп тоожузунга үндезилээн. Сценарийниң автору — Эдгар Смирнов, Олег Бондарев, рольдарда — Ольга Машная, Виталий Соломин, Владимир Сошальский. Аныяк кыс Светаның, чагыг ёзугаар көрдүнгени дег, бедик көдүрүүшкүнүн, чедишкинин база буурап дүжүүшкүнүн көргүскен өөредиглиг, ажыктыг кино көрүкчүлерниң сонуургалын болдурар.

Бистиң совет кинолардан аңтыда, репертуарда: «Манекенщицаның өлгени» деп кылат фильм, детективтиг жанрга тургустунган «Хануссен» деп Венгрия биле ГФР-ниң кады кылган кинозу кижиниң коргунчуг салым-чолунуп, «Ат-алдарың шолу» деп француз фильм кээргенчиг тараачын оолдун үүлезиниң дугайында төөгү кинолар болур. «Харлейниң чугаалы» (Польша) «Рам болгаш Дакхан» (Индия) база-ла көрүксенчиг фильмнер. Ынчангаш чаа киноларны көрүңер.

Ол ышкаш номчукчуларның кичээнгейинге дыңнадырым болза, Кызылдың киноэкраннарынга тускай дутуржулга ёзугаар Омск хоорайның аныяктарының коммерциялыг «Парус» деп кинофильмнер товунден келген «Катала», «Онзагай детектив» деп кинолар база үнүп өгелээр. Дуржулга ёзугаар билеттерниң ортоо 1 рубль 20 көпеек болуп турар. Кызылчыларны болгаш аалчыларны кинотеатрларже чалап тур бис.

ЧУРУКТА: «Манекенщинаның өлгени» деп кылат кинодан чурук.

Уйнук ОЮН.
Киновидеокаттыкышкынын репертуар кидизиниң улуг редактору.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

Телевидение

НОЯБРЬ 8

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

9.00 Уруглар телепрограммаларының 1 Бүгү-эвилел фестивальынга шаннал алган программалар. «Багай дужут», «Үндезиниңри». 9.55 Концерт. 10.25 «Күрүнеин мөнге ыпакшылы. Москва Кремли». 3-4 фильмнер. 11.30 «Хөглүг нотказар». 12.30 Бут бембүү. Европа кубоктары. 15.50 «Цирк. цирк, цирк». Байырлал программазы. 16.40 Мультфильм. 16.50 Дошка Москва баледи. 17.45 «Байырлал маңаарының байырлалы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 18.50 Концерт. 19.50 4 сериялыг уран-чечен телефильм. «Айның карангы талазында». 1-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 Шылыраага делегей маргылдаазында. 21.45 «Айның карангы талазында». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 22.50 —00.00 Нептеренгей хөгжүмде чаа чүүлдер. Рива-Дель-Гардода (Италия). «Алдын парус» фестиваль.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Бистиң-биле, бис ышкаш, бистен дээре кылы...» 9.05 Опера увертюралары. 10.05 Уругларга фильм. «Бистиң херимдеи Тенекней». 2-ги сериязы. 11.10 Бут бембүү. Европа кубоктары. «Дунла» (ЧСФР) — «Динамо» (Киев). ЧСФР-дөн дамчыдылга. 12.00 «Старжнике-90». Делегейниң зас чогаал фестивалы. 12.45 «Улустуң ырызының, багай чүүлдү канчаар тиилээнинин дугайында тоол». 13.35 Чараш чүүлдер дугайында. Паркар дугайында ырлар. 14.35 «Гардемаринер, бурунгаар!». Уран-чечен фильм. 3-4 сериялары. 16.55 Хоккей. ССРЭ маргылдаазы. «Крылья Советов» — «Динамо» (Москва). 19.15 Теннис. «Кремльдиң кубогу» дээш делегей маргылдаазы. 21.00 «Ye». 21.30 ССРЭ-ниң улустуң артизи Б. Штоколовтуң концерти. 22.45 — 23.10 «Мисс орус Америка». Телефильм.

Кино

НОЯБРЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Частный детектив, или Операция «Кооперация» 9.30, 11.30, 17.30, 19.30 (уэатжан). «Пираты XX века» 13.30, 15.30 шактарда. «Видеозал»: «Воин и колдунья» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Собака, остановившая войну» 9.00, 12.30. «Армия «Трясогузки» снова в бою» 10.50, 14.20. «Катала» 16.00, 17.40, 19.20, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дом с привидениями» 11.30. «Смерть манекенщицы» 13.30, 15.20, 17.10, 19.00 (уэатжан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Наш человек в Сан-Ремо» 10.00, 18.50. «Обреченный на одиночество» 12.10, 13.50, 15.30, 17.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Влюбленный мужчина» 17.50, 19.50 шактарда.

НОЯБРЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Светик» (Ялта фильм) 9.30, 11.30, 13.30, 19.30 (уэатжан). «Пираты XX века» 15.30, 17.30 шактарда. «Видеозал»: «Доктор Живаго» (2 сериялыг) 13.00, 16.00 «Досье «Олесса» (2 сериялыг) 10.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Пугала из чердачного окна» 8.40, 12.30. «Армия «Трясогузки» снова в бою» 10.30, 14.20. «Частный детектив, или Операция «Кооперация» 15.40, 19.20. «Катала» 17.40, 21.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Куда доскачет ранняя пташка» 11.00. «Голубая бездна» 12.30, 14.40, 16.50, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Наш человек в Сан-Ремо» 10.00, 12.10. «Обреченный на одиночество» 14.20, 16.00, 17.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «След сокола» 17.30, 19.30 шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКТОР
Ч. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34 ◆ ораалакчылары — 3-33-91, 3-34-17 ◆ дриемная — 3-34-26 ◆ тарыысалгалыг секретарь — 3-34-92 ◆ ораалакчылары — 3-45-93 Кидаастер ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82, 3-36-25 идеология — 3-34-57; ◆ эрвет сургуул — 3-34-98, 3-41-23 ◆ үлетпүр — 3-34-49, 3-36-73 ◆ агроүлетпүр — 3-41-16 ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11 ◆ чагаа кылдыы — 3-39-03, 3-34-39 ◆ орулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11 ◆ удурукчулер — 2-27-41 ◆ толуг кедбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнер
Хемчээлде 2 парлалга
ымазы

Тиражы 28000 ака

Тыва АССР-ниң Ноян удурер чер полиграфия болгаш ном садыының керектериниң галаты-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл Шетинкин болгаш Кравченко кудумчуу бажыңы № 1

Индекс 54241.

Чатыг 527.